ТОВ «КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИЙ ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПОЛІГРАФІ»

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ПРАВА
КАФЕДРА ПСИХОЛОГІЇ ТА ФІЛОСОФІЇ

# ПСИХОЛОГІЯ ВБИВЦІ

## АГРЕСІЯ, ПСИХОПАТІЯ, МОТИВАЦІЯ

**ЗБІРНИК ТЕЗ**

*наукових робіт здобувачів вищої освіти*
*за результатами вивчення освітнього компонента «Психологія вбивці»*

За редакцією
**кандидата психологічних наук, доцента О. А. Назарова**

**КИЇВ · 2026**

*Додаток до реферативно-наукового журналу «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці»*

**ISSN 2521-1463 · DOI: 10.53672/ej.6.2026.05**

**ТОВ «КИЇВСЬКИЙ МІЖНАРОДНИЙ СУДОВО-ЕКСПЕРТНИЙ ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ І ДОСЛІДЖЕНЬ НА ПОЛІГРАФІ»**

**КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ТА ПРАВА**

Кафедра психології та філософії

# ПСИХОЛОГІЯ ВБИВЦІ

## АГРЕСІЯ, ПСИХОПАТІЯ, МОТИВАЦІЯ

**З Б І Р Н И К  Т Е З**

*наукових робіт здобувачів вищої освіти*

за результатами вивчення освітнього компонента «Психологія вбивці»
(здобувачі 4 курсу, група ПС 5/23 БД, денна форма навчання,
спеціальність С4 «Психологія»)

За редакцією
кандидата психологічних наук, доцента
**О. А. Назарова**

*Додаток до реферативно-наукового журналу «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці»*

Київ
Видавник Назаров О. А.
2026

***Рекомендовано до друку ТОВ «Київський міжнародний судово-експертний інститут психологічної експертизи і досліджень на поліграфі»***
***(протокол № 1 від 05 листопада 2026 р.)***

**Науковий редактор і упорядник:**
**Назаров Олег Анатолійович** – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та філософії Київського університету інтелектуальної власності та права, директор ТОВ «Київський міжнародний судово-експертний інститут психологічної експертизи і досліджень на поліграфі», судовий експерт, засновник і видавець реферативно-наукового журналу «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці».

**УДК 343.95:343.611(082)**

**П86** Психологія вбивці : агресія, психопатія, мотивація : збірник тез наукових робіт здобувачів вищої освіти / за ред. О. А. Назарова ; ТОВ «Київський міжнародний судово-експертний інститут психологічної експертизи і досліджень на поліграфі», Київський університет інтелектуальної власності та права. Київ : Видавник Назаров О. А., 2026. 94 с. (Додаток до реферативно-наукового журналу «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці»). DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2026.05. URL: https://expertize-journal.org.ua/spetsialni-znannya/19839-psykholohiia-vbyvtsi-ahresiia-psykhopatiia-motyvatsiia-zbirnyk-tez-2026.

У збірнику вміщено тези наукових робіт здобувачів вищої освіти спеціальності С4 «Психологія» Київського університету інтелектуальної власності та права, підготовлені за результатами вивчення освітнього компонента «Психологія вбивці». Визначено місце психології вбивці в системі юридичної психології, кримінології та судової психіатрії, проаналізовано загальну модель агресії, критерії розмежування інструментальної та реактивної агресії і дегуманізацію як передумову тяжкого насильства. Розглянуто історію формування та сучасний зміст конструкта психопатії, триархічну модель психопатії, співвідношення психопатії й антисоціального розладу особистості. Окремі роботи присвячено типології мотивів умисного вбивства, розмежуванню мотиву й мотивування кримінального правопорушення, психологічним критеріям стану сильного душевного хвилювання, моделям психологічної структури та методам дослідження особистості насильницького злочинця, психодіагностиці агресивності, психологічному профайлінгу, етичним межам кримінально-психологічного дослідження і чинникам успішної ресоціалізації засуджених після звільнення.

Видання адресовано судовим експертам-психологам, слідчим, прокурорам, адвокатам, суддям, кримінологам, працівникам пробації, викладачам і здобувачам вищої освіти з психології та права.

Матеріали видано в авторській редакції з технічним і бібліографічним редагуванням. Автори тез відповідають за зміст поданих матеріалів, достовірність фактів, цитат і посилань на джерела. У разі використання матеріалів посилання на видання обов’язкове.

© Назаров О. А., упорядкування, наукове редагування, 2026
© Автори тез, 2026
© ТОВ «Київський міжнародний судово-експертний інститут психологічної експертизи і досліджень на поліграфі», 2026
© Видавник Назаров О. А., оформлення, 2026

**ISSN 2521-1463** (online)
**DOI:** https://doi.org/10.53672/ej.6.2026.05

# П Е Р Е Д М О В А

Розмова про вбивцю майже завжди починається із запитання «чому?». Відповідь на нього не зводиться ні до діагнозу, ні до статті кримінального закону. Між ними лежить психологічний зміст: агресія та способи її регуляції, мотиви і ступінь їх усвідомлення, емоційні стани, особистісні риси, які роблять тяжке насильство можливим. Цим питанням присвячено збірник, який Ви відкриваєте.

Тези підготували здобувачі четвертого курсу спеціальності С4 «Психологія» (група ПС 5/23 БД, денна форма навчання) Київського університету інтелектуальної власності та права за результатами вивчення освітнього компонента «Психологія вбивці».

Автори починають із предмета: чим психологія вбивці відрізняється від суміжних розділів юридичної психології, кримінології та судової психіатрії. Далі – загальна модель агресії, критерії розмежування інструментальної та реактивної агресії, дегуманізація як передумова тяжкого насильства. Кілька робіт присвячено психопатії: історії формування конструкта, триархічній моделі та співвідношенню психопатії з антисоціальним розладом особистості. Окремо розглянуто типологію мотивів умисного вбивства, розмежування мотиву й мотивування, психологічні критерії стану сильного душевного хвилювання, моделі структури та методи дослідження особистості насильницького злочинця, психодіагностику агресивності, профайлінг і чинники успішної ресоціалізації після звільнення.

Особливо ціную тези, автори яких говорять не лише про можливості методів, а й про їхні межі. Профайлінг не встановлює особу злочинця, опитувальник агресивності не доводить вини, а висновок експерта-психолога не підміняє правової оцінки суду. Робота про етичні межі кримінально-психологічного дослідження нагадує ще одне: навіть коли йдеться про особу, яка вчинила тяжкий злочин, психолог зберігає обов’язки щодо її гідності, конфіденційності та добровільності участі в дослідженні.

Видання буде корисним здобувачам вищої освіти, викладачам, практичним і судовим психологам, слідчим, прокурорам, адвокатам, суддям, працівникам пробації. Якщо у Вашому провадженні постали питання про емоційний стан обвинуваченого в момент події, його індивідуально-психологічні особливо-

сті чи мотиваційну сферу, пам’ятайте: відповіді на них дає судово-психологічна експертиза, і саме до судових експертів варто звертатися з такими запитами.

Дякую авторам за наполегливість і вимогливість до джерел. Запрошую читачів продовжити обговорення на сторінках журналу «Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці», додатком до якого виходить цей збірник.

**Олег НАЗАРОВ**,
*кандидат психологічних наук, доцент,*
*доцент кафедри психології та філософії*
*Київського університету інтелектуальної власності та права,*
*науковий редактор збірника*

**З М І С Т**

*Передмова* ..... **3**

**Белорус К. Р.** ЗАГАЛЬНА МОДЕЛЬ АГРЕСІЇ: ПІЗНАВАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ ..... **7**

**Дев'ятка Н.-І. С.** ТРИАРХІЧНА МОДЕЛЬ ПСИХОПАТІЇ: ЗМІСТ КОМПОНЕНТІВ І ЕМПІРИЧНІ ПІДТВЕРДЖЕННЯ ..... **14**

**Губеня В. І.** ТИПОЛОГІЯ МОТИВІВ УМИСНОГО ВБИВСТВА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ І КЛАСИФІКАЦІЯ ..... **21**

**Богуш Д. М.** ПСИХОЛОГІЧНІ КРИТЕРІЇ СТАНУ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ: АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ І ЕКСПЕРТНОЇ ПРАКТИКИ ..... **27**

**Дешкао Д. А.** ДЕГУМАНІЗАЦІЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ТЯЖКОГО НАСИЛЬСТВА: АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДЖЕРЕЛ ..... **31**

**Юрченко А. М.** ПСИХОДІАГНОСТИКА АГРЕСИВНОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДВОХ МЕТОДИК І МЕЖ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ ..... **36**

**Пророченко І. О.** ПСИХОПАТІЯ І АНТИСОЦІАЛЬНИЙ РОЗЛАД ОСОБИСТОСТІ: АНАЛІЗ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ ..... **40**

**Пінчук І. В.** ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЇ ВБИВЦІ У СИСТЕМІ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ, КРИМІНОЛОГІЇ ТА СУДОВОЇ ПСИХІАТРІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ..... **46**

**Карпенко Н. С.** ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗЛОЧИНЦЯ: ПОРІВНЯННЯ МОДЕЛЕЙ ..... **51**

**Шевельов В. О.** КОНСТРУКТ ПСИХОПАТІЇ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНИЙ ЗМІСТ ..... **58**

**Черненко Д. Р.** ІНСТРУМЕНТАЛЬНА ТА РЕАКТИВНА АГРЕСІЯ: КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ І ПРОБЛЕМА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ НА ПРАКТИЦІ ..... **64**

**Євко Д. В.** ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОФАЙЛІНГ: ІСТОРІЯ ПІДХОДІВ І СУЧАСНИЙ СТАН ЕМПІРИЧНОЇ ПЕРЕВІРКИ ..... **69**

**Пегета Н. Ю.** ЕТИЧНІ МЕЖІ КРИМІНАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: АНАЛІЗ ВИМОГ ЕТИЧНОГО КОДЕКСУ ПСИХОЛОГА ..... **75**

**Тертишна С. О.** МОТИВ І МОТИВУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ РОЗМЕЖУВАННЯ ..... **81**

**Устінова А. П.** МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗЛОЧИНЦЯ: МОЖЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ ..... **86**

**Бондаренко З. О.** РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: АНАЛІЗ ЧИННИКІВ УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ ПІСЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ ..... **90**

**Белорус Крістіна Русланівна,**
*здобувачка 4 курсу, група ПС 5/23 БД,*
*Київський університет інтелектуальної*
*власності та права*

*Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат*
*психологічних наук, доцент, доцент кафедри*
*психології та філософії*

## ЗАГАЛЬНА МОДЕЛЬ АГРЕСІЇ: ПІЗНАВАЛЬНІ МОЖЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ

**Постановка проблеми.** Агресія є складним соціально-психологічним феноменом, дослідження якого потребує врахування сукупності когнітивних, емоційних, поведінкових і соціальних чинників. У сучасних умовах підвищеної психологічної напруги внаслідок воєнного стану, економічної кризи, інтенсивної міжособистісної взаємодії та зростання кількості стресогенних ситуацій особливої актуальності набуває питання розуміння механізмів виникнення й розвитку агресивної поведінки. Водночас агресію не можна розглядати виключно як безпосередню реакцію на зовнішні подразники, оскільки її формування може залежати від індивідуальних особливостей сприйняття, інтерпретації соціальних ситуацій, попереднього досвіду та способів емоційної регуляції. У цьому контексті важливе значення має загальна модель агресії, яка дає змогу систематизувати психологічні механізми агресивної поведінки та пояснити взаємозв’язок між особистісними характеристиками, ситуаційними умовами й процесами прийняття рішень.

Актуальність проблеми визначається необхідністю критичного осмислення пізнавальних можливостей цієї моделі та меж її застосування. Попри те, що загальна модель агресії забезпечує цілісне бачення когнітивних, афективних і фізіологічних процесів, які беруть участь у формуванні агресивної реакції, її використання потребує врахування складності людської поведінки та багатофакторності її детермінації. Зокрема, виникають питання щодо можливостей моделі пояснювати тривалі й систематичні прояви агресії, вплив соціокультурного середовища, індивідуального життєвого досвіду та свідомого контролю поведінки. Тому важливо не лише розкрити пояснювальний потенціал загальної моделі агресії, а й визначити теоретичні та методологічні обмеження, які необ-

хідно враховувати під час її використання в наукових дослідженнях і практичній психології.

**Мета.** Здійснити теоретичний аналіз загальної моделі агресії, визначити її пізнавальні можливості у поясненні механізмів виникнення агресивної поведінки та окреслити основні теоретичні й методологічні обмеження її застосування.

**Аналіз стану опрацювання питання.** Проблема агресивної поведінки представлена в межах психоаналітичного, фрустраційного та соціально-когнітивного підходів. З. Фройд розглядав агресію у зв’язку з внутрішніми потягами особистості, тоді як Дж. Доллард і його колеги обґрунтували зв’язок між фрустрацією та агресивними реакціями. Е. Фромм досліджував відмінності між оборонною та деструктивною агресією, акцентуючи на ролі соціальних умов і мотивації поведінки.

Вагомий внесок у дослідження агресії зробили Л. Берковіц, який розкривав значення негативного афекту та ситуаційних подразників, а також Р. Берон і Д. Річардсон, які систематизували основні психологічні підходи до пояснення агресивної поведінки. Подальший розвиток інтегративного напряму пов’язаний із працями К. Андерсона та Б. Бушмана, які розробляли й емпірично обґрунтовували загальну модель агресії. У межах цієї концепції агресивна поведінка пояснюється взаємодією особистісних і ситуаційних чинників, що впливають на когнітивні оцінки, емоційні реакції та процеси прийняття рішень.

Попри значний теоретичний доробок, залишаються відкритими питання щодо пояснювальних меж моделі, зокрема її можливостей у дослідженні тривалих агресивних тенденцій, складних мотиваційних механізмів і впливу соціокультурного середовища. Потребує подальшого аналізу також співвідношення ситуативних реакцій, відносно стійких особистісних характеристик і свідомої регуляції поведінки. Це зумовлює необхідність критичного розгляду пізнавальних можливостей загальної моделі агресії та визначення умов, за яких її застосування забезпечує найбільш обґрунтоване пояснення агресивної поведінки.

**Виклад основного матеріалу.** Теоретичне осмислення агресії характеризується різноманітністю наукових підходів, що пояснюють її природу, механізми виникнення та особливості прояву. Наприклад, у межах психодинамічного напряму увага зосереджується на внутрішніх конфліктах і несвідомих спонуках, тоді як соціально-когнітивний підхід акцентує на ролі засвоєних моделей пове-

дінки, інтерпретації ситуацій та впливі соціального середовища. Зокрема, Е. Фромм розмежовував агресію, спрямовану на захист і пристосування, та деструктивні її форми. Водночас важливо відрізняти агресію як конкретний прояв поведінки від агресивності як відносно стійкої індивідуальної схильності до відповідних реакцій.

Важливим інструментом систематизації зазначених підходів є загальна модель агресії, яка об’єднує особистісні та ситуаційні чинники й розглядає їхній вплив на когнітивні, емоційні та фізіологічні процеси. Відповідно до цієї моделі поведінкова реакція залежить не лише від зовнішніх обставин, а й від того, як особистість сприймає та оцінює події, які емоції переживає і яке рішення обирає. Це дає змогу пояснювати індивідуальні відмінності в реагуванні на подібні ситуації. Проте ці пояснювальні можливості моделі не є безмежними, оскільки агресивна поведінка формується під впливом багатьох взаємопов’язаних чинників, а їхня роль може змінюватися залежно від контексту. Тому застосування загальної моделі агресії потребує критичного аналізу її теоретичних положень і врахування чинників, які можуть залишатися недостатньо відображеними в межах єдиної пояснювальної системи [2].

Застосування загальної моделі агресії передбачає її доповнення раціональним аналізом конкретної ситуації, оскільки універсальне трактування агресивної поведінки без урахування контексту може обмежувати об’єктивність її пояснення.

Окремим напрямом дослідження агресії є вивчення її реактивних, інструментальних та мотиваційних форм. Реактивна агресія є відповіддю на суб’єктивно сприйняту загрозу або провокацію та супроводжується підвищеним емоційним збудженням, що може виявлятися у зміні міміки, підвищенні тону голосу, крику та використанні образливої лексики.

Натомість інструментальна агресія має цілеспрямований характер і використовується як засіб досягнення певного результату. Водночас ці форми не завжди існують відокремлено, оскільки в реальних ситуаціях прагнення завдати шкоди може поєднуватися з бажанням отримати матеріальну вигоду, владу або соціальне визнання.

Особливу увагу слід приділити апетитивній агресії, за якої заподіяння шкоди іншій людині саме по собі може сприйматися як джерело позитивних переживань і емоційного збудження. Її розгляд та вивчення в контексті зброй-

них конфліктів засвідчують важливість урахування соціального оточення, досвіду участі в насильстві, процесів дегуманізації та засвоєння відповідних поведінкових норм. Ці явища демонструють, що агресивні дії можуть бути зумовлені не лише страхом, гнівом чи захисною реакцією, а й специфічними мотивами та очікуванням винагороди [6].

У контексті загальної моделі агресії зазначені прояви дають змогу глибше розкрити взаємодію особистісних характеристик і ситуаційних чинників у формуванні поведінки. Модель допомагає пояснити, як інтерпретація подій, емоційні стани та очікувані наслідки впливають на вибір агресивної реакції. Проте складність мотивації насильства, вплив тривалого перебування в агресивному середовищі та індивідуальні відмінності у сприйнятті винагороди вказують на необхідність обережного застосування цієї теоретичної концепції. Зокрема, сам факт агресивної поведінки не дає змоги однозначно встановити її мотиви, а виявлені взаємозв'язки між агресією, травматичним досвідом і психологічними наслідками не слід автоматично трактувати як причинно-наслідкові.

Серед теоретичних підходів до пояснення агресії виокремлюють психоаналітичну концепцію З. Фройда та фрустраційну теорію Дж. Долларда. У межах першого підходу агресія розглядається як прояв внутрішніх потягів особистості, тоді як фрустраційна теорія пов'язує її виникнення з перешкодами в досягненні значущих цілей. Проте фрустрація не завжди спричиняє агресивну реакцію, оскільки її характер залежить від індивідуальних особливостей людини та способів інтерпретації ситуації.

Загальна модель агресії інтегрує окремі положення цих концепцій, пояснюючи агресивну поведінку через взаємодію особистісних і ситуаційних чинників, емоційних станів та когнітивних процесів. Водночас її застосування потребує врахування багатофакторності агресії, адже жоден окремий чинник не дає змоги повністю пояснити механізми її виникнення [1].

Агресію можна класифікувати за спрямованістю, способом прояву, мотивацією та функціональним значенням. За формою вираження розрізняють фізичну й вербальну агресію, за спрямованістю – гетероагресію, адресовану іншим, та аутоагресію, спрямовану на себе. За характером взаємодії з об'єктом виділяють пряму, непряму та зміщену агресію. За мотивацією розмежовують реактивні прояви, що виникають у відповідь на загрозу чи фрустрацію, та інструментальну агресію, яка використовується для досягнення певної мети.

Така багатовимірна класифікація демонструє складність феномена й необхідність його комплексного дослідження. Коректним та важливим є розмежування понять агресії та агресивності. Якщо агресія характеризує конкретні дії або поведінкові реакції, то агресивність розглядається як відносно стійка властивість особистості, що виявляється у схильності до агресивного реагування. Водночас агресивність не завжди має деструктивний характер: залежно від обставин вона може проявлятися як наполегливість, здатність захищати особисті межі та відстоювати власні інтереси. Ці відмінності мають значення для загальної моделі агресії, оскільки дають змогу враховувати як індивідуальні схильності, так і ситуаційні умови, когнітивні оцінки та мотиви поведінки. Проте класифікація агресивних проявів сама по собі не пояснює механізмів їх виникнення, що зумовлює потребу в комплексних теоретичних моделях [3].

Агресивна поведінка також зумовлюється взаємодією індивідуально-психологічних особливостей і ситуаційних чинників. Важливим є розмежування агресивності як відносно стійкої схильності до агресивного реагування та агресії як конкретного поведінкового прояву. У межах загальної моделі агресії ці явища пояснюються через взаємозв’язок особистісних характеристик, емоційних станів, когнітивних оцінок і зовнішніх обставин. Водночас така поведінка не може бути пояснена одним чинником, оскільки її виникнення залежить від їх комплексної взаємодії [4].

У психологічних дослідженнях агресію визначають як поведінку, спрямовану на заподіяння шкоди іншій особі, яка прагне уникнути такого впливу. За мотиваційним критерієм виокремлюють інструментальну агресію, що слугує засобом досягнення певної мети, та ворожу, для якої заподіяння шкоди є безпосереднім мотивом. Закріплення агресивних реакцій може відбуватися внаслідок їх підкріплення, зокрема отримання бажаного результату або суб’єктивного відчуття контролю [5].

В умовах воєнних загроз і тривалого психоемоційного напруження зростає значення фрустрації, втрати безпеки та виснаження адаптаційних ресурсів як потенційних чинників агресивного реагування. Загальна модель агресії дає змогу аналізувати ці процеси через взаємодію особистісних і ситуаційних детермінант, когнітивної оцінки подій та емоційного збудження. Водночас її застосування потребує врахування соціокультурних умов і специфіки індивіду-

ального досвіду, оскільки однакові обставини не зумовлюють ідентичних поведінкових реакцій.

**Висновки.**

1. Загальна модель агресії забезпечує комплексне пояснення агресивної поведінки через взаємодію особистісних характеристик, ситуаційних чинників, когнітивних процесів та емоційних станів. Її пізнавальна цінність полягає в можливості аналізувати механізми виникнення агресії та відмінності індивідуального реагування на подібні обставини.

2. Визначено, що агресивна поведінка характеризується різноманітністю форм і мотивів, зокрема може бути реактивною, інструментальною або ворожою. Водночас її прояви не можна пояснити дією одного чинника, оскільки вони залежать від особливостей сприйняття ситуації, попереднього досвіду та соціального середовища.

3. Основними обмеженнями моделі є недостатність універсального пояснення складних мотиваційних механізмів агресії та необхідність урахування соціокультурного контексту й індивідуальних відмінностей. Отже, її застосування потребує критичного осмислення та доповнення аналізом конкретних обставин, що дасть змогу підвищити обґрунтованість інтерпретації агресивної поведінки.

## Список використаних джерел

1. Герасимчук О., Лисянська Т. Основні теорії агресії та фрустрації: причини виникнення і подолання. Науковий часопис Українського державного університету імені Михайла Драгоманова. Серія 12 : Психологічні науки. 2025. Вип. 26 (71). С. 5–19. DOI: https://doi.org/10.31392/UDU-nc.series12.2025.26(71).01.

2. Кременчуцька М. К., Жиліч Н. Р. Агресивність у системі особистісних чинників вибору механізмів психологічного захисту під час воєнних подій. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. 2023. Вип. 3. С. 13–19. DOI: https://doi.org/10.32999/ksu2312-3206/2023-3-2.

3. Мазоха І. С. Аналіз теоретико-емпіричних досліджень феномена агресії та агресивності. Наука і освіта : наук.-практ. журнал. 2011. № 1. С. 59–62.

4. Мазоха І. С. Конфліктність та агресивність як прояви деструктивних станів особистості: теоретичний і практичний аспект. Вісник Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка Степана Дем’янчука. Серія : Педагогіка та психологія. 2025. Вип. 3. С. 172–177. DOI: https://doi.org/10.32782/3041-2021/2025-3-24.

5. Сахарова К. О. Психологічні детермінанти агресивної поведінки особистості в умовах соціальної нестабільності. Дніпровський науковий часопис публічного управлі-

ння, психології, права. 2025. № 6. С. 112–118. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2025.6.17.

6. Філоненко В. Апетентна агресія як форма задоволення насильницької схильності індивіда. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія. 2024. Вип. 4 (65). С. 49–52. DOI: https://doi.org/10.32689/maup.psych.2024.4.9.

**Дев’ятка Нонна-Іулітта Сергіївна,**
*здобувачка 4 курсу, група ПС 5/23 БД,*
*Київський університет інтелектуальної власності та права*

*Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та філософії*

## ТРИАРХІЧНА МОДЕЛЬ ПСИХОПАТІЇ: ЗМІСТ КОМПОНЕНТІВ І ЕМПІРИЧНІ ПІДТВЕРДЖЕННЯ

**Постановка проблеми.** Психопатія традиційно визнається одним із найскладніших і найбільш суперечливих конструктів у клінічній, кримінальній та юридичній психології. Тривалий час її діагностика та концептуалізація спиралися на клінічні критерії, які значною мірою фокусувалися на антисоціальній та кримінальній поведінці. Проте такий підхід не завжди давав змогу пояснити феномен «успішних», адаптованих до соціуму, психопатів та відмежувати глибинні особистісні риси від їхніх поведінкових наслідків. У відповідь на ці концептуальні суперечності К. Патріком, Д. Фаулзом та Р. Крюгером була запропонована триархічна модель психопатії. Вона розглядає цей феномен не як єдиний монолітний діагноз, а як конфігурацію трьох окремих, але взаємопов’язаних фенотипічних компонентів – сміливості, бездушності/підлості та розгальмованості, кожен з яких має власну етіологію та нейробіологічне підґрунтя. Проблема полягає у необхідності детального теоретичного розмежування цих компонентів та узагальнення накопиченого масиву емпіричних даних для підтвердження валідності моделі в різних соціокультурних та клінічних контекстах.

**Актуальність проблеми.** Психопатія залишається актуальним об’єктом психологічних досліджень через складність її структури, різноманітність проявів та неоднозначність зв’язку з антисоціальною поведінкою. У цьому контексті особливого значення набувають багатовимірні підходи, які дають змогу розмежувати окремі характеристики психопатичного профілю та визначити їхній внесок у формування поведінки. Однією з таких концепцій є триархічна модель психопатії, що охоплює три взаємопов’язані компоненти: сміливість, бездушність і розгальмованість. Їх диференційований аналіз дає змогу глибше зрозуміти особливості емоційного реагування, соціального функціонування та пове-

дінкового контролю осіб із вираженими психопатичними рисами. Водночас важливим залишається питання емпіричної підтвердженості запропонованої структури, оскільки різні дослідження демонструють неоднаковий характер зв’язків окремих компонентів із антисоціальною поведінкою, агресією та іншими особистісними характеристиками. Тому систематизація сучасних емпіричних даних є необхідною для оцінювання пояснювального потенціалу та меж застосування триархічної моделі в психологічній і юридичній практиці.

**Мета.** Проаналізувати та здійснити теоретико-аналітичний огляд триархічної моделі психопатії, детально розкрити психологічний зміст її базових компонентів і систематизувати сучасні емпіричні дані, що підтверджують її валідність та діагностичну цінність у різних психологічних і правових контекстах.

**Аналіз стану опрацювання питання.** Проблематика психопатії представлена у сучасних дослідженнях як багатовимірний феномен, що охоплює особистісні риси, емоційні особливості та поведінкові прояви. Теоретичним підґрунтям триархічного підходу стала модель К. Патріка, Д. Фаулза та Р. Крюгера, у межах якої психопатія розглядається через три взаємопов’язані компоненти: сміливість, бездушність і розгальмованість. Такий підхід дозволив диференціювати стійкість до загрози та соціальну домінантність, емоційну холодність і недостатню чутливість до інших, а також імпульсивність і недостатній поведінковий контроль.

Окремий напрям становлять дослідження психопатії у структурі темних особистісних рис. Д. Паулгус і К. Вільямс обґрунтували концепцію темної тріади, до якої віднесли макіавеллізм, нарцисизм і субклінічну психопатію. Подальший аналіз взаємозв’язків цих рис із характеристиками особистості засвідчив їхню неоднорідність та відмінності у психологічних механізмах прояву. Зокрема, І. Новицька досліджувала вплив рис темної тріади на формування упередженості у міжособистісному спілкуванні, а І. Зварич, Я. Чаплак та Г. Чуйко розглядали сутність і специфіку темної тріади як комплексу особистісних характеристик [5; 6].

Емпіричні дослідження загалом підтверджують доцільність диференційованого розгляду компонентів триархічної моделі, водночас виявляючи відмінності у характері їхніх зв’язків із поведінковими показниками. Дослідження валідності триархічних шкал на вибірках правопорушників і осіб без кримінального досвіду засвідчило їхню належну внутрішню узгодженість та відповідність

зв’язків із показниками психопатії, антисоціальних проявів і особистісних характеристик теоретичним положенням моделі [7].

Дослідження зв’язку компонентів моделі з агресивною поведінкою показало, що бездушність і розгальмованість пов’язані як із реактивною, так і з проактивною агресією, причому бездушність сильніше пов’язана з проактивними її формами. Водночас сміливість не продемонструвала значущого зв’язку з агресією та не відрізняла форензичну вибірку від загальної популяції [7]. Це дає підстави вважати, що сміливість не обов’язково безпосередньо пов’язана з патологічним або кримінальним функціонуванням.

Аналіз Triarchic Psychopathy Measure методами теорії відповідей на завдання, здійснений A. Eichenbaum, D. Marcus і B. French на вибірці з 937 осіб, підтвердив відносну однорідність шкал бездушності та розгальмованості, тоді як сміливість мала складнішу внутрішню структуру. Також виявлено відмінності у функціонуванні окремих пунктів шкали залежно від статі, що вказує на потребу подальшої перевірки її вимірювальної еквівалентності [8]. Отже, емпіричні дані підтримують багатовимірне розуміння психопатії, але водночас свідчать про різну психологічну та поведінкову специфіку її компонентів.

Важливе значення для розуміння окремих компонентів психопатії мають праці П. Фріка та С. Вайт, присвячені бездушним і неемоційним рисам та їхньому зв’язку з розвитком антисоціальної поведінки. Автори акцентують увагу на значенні емоційної холодності та зниженій чутливості до переживань інших у формуванні стійких антисоціальних патернів [1]. П. Муріс та Х. Меркельбах узагальнили сучасні уявлення про психопатичні риси та їхній зв’язок з антисоціальною поведінкою, наголошуючи на складності й неоднорідності цього конструкту [3]. У вітчизняному науковому просторі Л. Аркуша, О. Цільмак та О. Чернов розглядали психопатичні риси як чинник схильності до кримінальної поведінки, що актуалізує значення цього феномена для юридичної психології [4].

Отже, сучасні дослідження сформували достатнє теоретичне підґрунтя для розгляду психопатії як багатовимірного конструкту та визначили окремі психологічні характеристики її компонентів. Водночас залишається недостатньо з’ясованим питання співвідношення сміливості, бездушності та розгальмованості, специфіки їхнього внеску в різні форми антисоціальної поведінки та стабільності запропонованої структури в різних вибірках. Потребують подальшого

уточнення й емпіричні підтвердження того, наскільки триархічна модель може бути використана для диференційованого пояснення психопатичних проявів та їхніх поведінкових наслідків. Саме це визначає доцільність подальшого аналізу змісту компонентів моделі та результатів її емпіричної перевірки.

**Виклад основного матеріалу.** Сьогоденна концептуалізація психопатії зазнала суттєвої трансформації: від сприйняття її як монолітного клінічного діагнозу до розуміння як складного багатовимірного конструкту, що найбільш вичерпно репрезентується через триархічну модель. Ця теоретична парадигма деконструює психопатичний профіль на три базові фенотипічні виміри – сміливість, бездушність та розгальмованість, кожен з яких має власну етіологічну природу та унікально взаємодіє з когнітивними процесами особистості. З теоретичного погляду, таке структурне розмежування дозволяє відійти від фаталістичного кримінологічного детермінізму і пояснити складні механізми переходу від латентної індивідуальної схильності до реальної девіації через проміжні ланки, такі як емпатійний дефіцит та моральне дистанціювання. Відтак, триархічна модель утворює надійне методологічне підґрунтя для глибинного розуміння того, як специфічні комбінації цих рис диференційовано формують різні типи антисоціальної поведінки, наприклад реактивну чи інструментальну агресію, розкриваючи саму природу криміногенної вразливості суб’єкта [4].

У сучасному дискурсі психопатія концептуалізується не як фатальна біологічна детермінанта делінквентної поведінки, а як багатовимірний особистісний конструкт, криміногенний потенціал якого актуалізується виключно в синергії диспозиційних факторів та специфічних умов соціального середовища. Теоретико-методологічне осмислення цього феномена крізь оптику триархічної моделі дозволяє досить глибоко операціоналізувати психологічні механізми переходу від латентної антисоціальної схильності до реального акту правопорушення. Зокрема, глибинний емпатійний дефіцит, інструментальне експлуатативне ставлення до соціуму та використання механізмів когнітивної раціоналізації для виправдання завданої шкоди, відомих як «моральна нейтралізація», утворюють змістовне ядро фенотипічного виміру бездушності. Зі свого боку, порушення функцій виконавчого контролю, що об’єктивізується в імпульсивності, зниженні толерантності до фрустрації та нездатності до гальмування афективних реакцій, репрезентує конструкт розгальмованості. Натомість дефіцит чутливості до сигналів загрози й покарання у поєднанні з високою соціальною

компетентністю, домінантністю та маніпулятивним шармом формують вимір сміливості. З огляду на це, саме унікальна індивідуально-типологічна конфігурація зазначених трьох компонентів детермінує вектор кримінальної кар'єри особистості: від просоціально адаптованих маніпуляцій та продуманої «білокомірцевої» злочинності, що виникають за умови домінування сміливості й бездушності, до дезорганізованого імпульсивно-реактивного насильства, яке формується на тлі переважання розгальмованості [4].

Такі структурні особливості психопатичного профілю найбільш яскраво об'єктивізуються у специфіці міжособистісної взаємодії та ставленні до суспільних норм. Характерним маркером психопатичної особистості є тотальна зневага до інтересів, цінностей і переконань інших людей. При цьому суб'єкт виявляє абсолютну байдужість до того факту, що подібна демонстративна поведінка грубо порушує загальноприйняті соціальні стандарти. Феноменологічно цей стан підкріплюється глибокою емоційною холодністю, вираженим егоцентризмом та відсутністю базової тривожності. Через первинний афективний дефіцит такі індивіди виявляються фундаментально нездатними до встановлення стійких і глибоких емпатійних зв'язків. Вони не інтеріоризують моральний досвід, а тому повністю позбавлені здатності переживати щире почуття провини чи каяття за власні деструктивні дії, сприймаючи оточення та соціум загалом виключно як інструмент для задоволення власних егоїстичних потреб [6].

У ширшому психологічному контексті феномен психопатії доцільно розглядати як структурний елемент так званої темної тріади, концептуалізованої Д. Паулгусом та К. Вільямсом. До цього кластера належать непатологічні особистісні прояви: макіавеллізм, субклінічний нарцисизм та субклінічна психопатія. У сучасній науці сформувалися два погляди на природу цієї структури: одні дослідники трактують її як єдиний інтегральний конструкт із трьома базовими факторами, тоді як інші визначають їх як самостійні утворення, що демонструють помірну взаємокореляцію. Індивідам із вираженими рисами темної тріади притаманні емоційна холодність, схильність до агресії, амбівалентність, ворожість та акцентована потреба в самопрезентації. Емпірично доведено, що серед чоловіків цей деструктивний комплекс виражений значно яскравіше порівняно з жінками [3; 5].

Аналіз зв'язків темної тріади з п'ятифакторною моделлю особистості засвідчує стійку зворотну кореляцію всіх трьох компонентів із доброзичливі-

стю, через що цей кластер часто розглядають як пряму опозицію до просоціальної комунікації. Водночас виявлено специфічні кореляційні патерни: нарцисизм і психопатія додатково пов’язані з екстраверсією та відкритістю до нового досвіду, макіавеллізм характеризується низьким рівнем сумлінності, а субклінічна психопатія супроводжується емоційною нестабільністю. Окрім того, такі особистості вирізняються високою толерантністю до ризику, екстернальним локусом контролю, маніпулятивністю та потребою в інтенсивній стимуляції, що суттєво підвищує їхню схильність до кримінальної поведінки. У сфері міжособистісних контактів зазначені риси практично унеможливлюють формування глибоких довготривалих стосунків: нарцисизм зумовлює полігамію та використання дружби заради прагматичної вигоди, психопатія об’єктивізується через безжальну експлуатацію партнера в інтимній сфері, тоді як вплив макіавеллізму на стабільність зв’язків залишається найменш однозначним і потребує подальшого вивчення [2].

**Висновки.**

1. Триархічна модель психопатії, запропонована К. Патріком, Д. Фаулзом і Р. Крюгером, дає змогу розглядати психопатію як багатовимірний особистісний конструкт, структура якого охоплює сміливість, бездушність і розгальмованість. Кожен із компонентів відображає специфічні психологічні характеристики та має власне значення для розуміння індивідуальних відмінностей.

2. Аналіз змісту компонентів засвідчує, що сміливість пов’язана зі стійкістю до загроз і соціальною домінантністю, бездушність – з емоційною холодністю, дефіцитом емпатії та схильністю до експлуатації інших, а розгальмованість – з імпульсивністю та недостатнім контролем поведінки. Їхнє поєднання може бути пов’язане з різними способами міжособистісної взаємодії та формами антисоціальної поведінки.

3. Розглянуті теоретичні підходи й дослідження особистісних рис підтверджують доцільність багатовимірного вивчення психопатії. Водночас наявні емпіричні результати необхідно оцінювати з урахуванням методів вимірювання, характеристик досліджуваних груп і контексту прояву відповідних рис. Вираженість психопатичних характеристик не дає підстав однозначно прогнозувати злочинну поведінку.

4. Триархічна модель має перспективи застосування в клінічній і юридичній психології, зокрема для диференційованого аналізу особистісних характе-

ристик. Проте її діагностична цінність потребує подальшого вивчення, особливо щодо міжкультурної валідності, взаємозв’язків між компонентами та їхнього прогностичного значення. Отже, мети роботи досягнуто шляхом теоретичного розгляду структури моделі й визначення напрямів подальшого емпіричного дослідження її можливостей та обмежень.

## Список використаних джерел


1. Frick P. J., White S. F. Research Review: The importance of callous-unemotional traits for developmental models of aggressive and antisocial behavior. Journal of Child Psychology and Psychiatry. 2008. Vol. 49, No. 4. P. 359–375. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01862.x.

2. Jonason P. K., Valentine K. A., Li N. P., Harbeson C. L. Mate-selection and the Dark Triad: Facilitating a short-term mating strategy and creating a volatile environment. Personality and Individual Differences. 2011. Vol. 51, No. 6. P. 759–763. DOI: https://doi.org/10.1016/j.paid.2011.06.025.

3. Muris P., Merckelbach H., Otgaar H., Meijer E. The Malevolent Side of Human Nature: A Meta-Analysis and Critical Review of the Literature on the Dark Triad (Narcissism, Machiavellianism, and Psychopathy). Perspectives on Psychological Science. 2017. Vol. 12, No. 2. P. 183–204. DOI: https://doi.org/10.1177/1745691616666070.

4. Аркуша Л., Цільмак О., Чернов О. Психопатичні риси особистості як фактор схильності до кримінальної поведінки. Юридична психологія. 2026. № 1 (38). С. 15–27. DOI: https://doi.org/10.33270/03263801.2.

5. Новицька І. В. Вплив «темної тріади» особистісних властивостей на формування упередженості у суб’єкта спілкування. Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Психологічні науки. 2014. № 1 (7). С. 69–72. URL: https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2014/1/15.pdf (дата звернення: 13.10.2026).

6. Чаплак Я. В., Чуйко Г. В., Зварич І. М. Темна тріада: суть, контент, специфіка. Наукові інновації та передові технології. Серія «Психологія». 2024. № 3 (31). С. 1390–1402. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1390-1402.

7. van Dongen J. D. M., Drislane L. E., Nijman H., Soe-Agnie S. E., van Marle H. J. C. Further Evidence for Reliability and Validity of the Triarchic Psychopathy Measure in a Forensic Sample and a Community Sample. Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment. 2017. Vol. 39, No. 1. P. 58–66. DOI: https://doi.org/10.1007/s10862-016-9567-5.

8. Eichenbaum A. E., Marcus D. K., French B. F. Item response theory analysis of the Triarchic Psychopathy Measure. Psychological Assessment. 2021. Vol. 33, No. 8. P. 766–776. DOI: https://doi.org/10.1037/pas0001022.

**Губеня Вікторія Ігорівна,**
*здобувачка 4 курсу, група ПС 5/23 БД,*
*Київський університет інтелектуальної*
*власності та права*

*Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат*
*психологічних наук, доцент, доцент кафедри*
*психології та філософії*

# ТИПОЛОГІЯ МОТИВІВ УМИСНОГО ВБИВСТВА: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ І КЛАСИФІКАЦІЯ

**Постановка проблеми.** Умисне вбивство є складним соціально-психологічним явищем, розуміння якого потребує аналізу не лише обставин злочину, а й внутрішніх спонукань особи, яка його вчинила. За зовні подібними діями можуть стояти різні мотиви: помста, ревнощі, корислива зацікавленість, прагнення контролю, особиста неприязнь або ідеологічна ненависть. Водночас один злочин може бути зумовлений декількома мотивами, які взаємодіють між собою.

Складність проблеми полягає у відсутності універсального пояснення мотивації умисного вбивства. Надмірно узагальнена класифікація не враховує психологічних відмінностей між злочинами, тоді як надмірна деталізація ускладнює їх порівняння. Тому важливо систематизувати мотиви за спільними критеріями, розмежувати їхній психологічний зміст і визначити можливості застосування типології в юридичній психології.

**Мета.** Проаналізувати основні підходи до класифікації мотивів умисного вбивства, порівняти їх за психологічними ознаками та обґрунтувати узагальнену типологію з урахуванням можливості поєднання декількох мотивів у межах одного злочину.

**Аналіз стану опрацювання питання.** О. Цільмак у праці «Класифікація мотивів і мети умисного вбивства» розглянула взаємозв’язок мотиву та мети й обґрунтувала необхідність їх установлення під час досудового розслідування [1]. Авторка наголошує, що мотиви та цілі пов’язані з потребами, інтересами, потягами й бажаннями особи. Це положення має значення для психологічного аналізу злочинної поведінки, оскільки дає змогу розглядати вбивство не лише як зовнішній акт, а і як результат певної системи спонукань.

Дж. Дуглас, А. Б. Берджесс, А. Г. Берджесс і Р. Ресслер у праці Crime Classification Manual систематизували підходи до класифікації насильницьких злочинів та їхнього розслідування [2]. Їхній підхід орієнтований на впорядкування характеристик злочину, що дає змогу зіставляти обставини події та особливості поведінки правопорушника.

Дж.-К. А. Фінлі, Н. Сен-Гупта та Р. Е. Генлон у дослідженні 2025 року запропонували систему класифікації мотивів убивства Homicide Offender Motive Scale (HOMS). На основі систематичного огляду 77 досліджень автори узагальнили 143 варіанти мотивів, сформували 21 тематичну категорію та об’єднали їх у чотири ширші аналітичні групи: особистісні, когнітивно-практичні (інструментальні), сексуально зумовлені та психотичні мотиви [3]. Дослідники також установили, що в частині випадків одночасно наявні основний і додатковий мотиви. Це підтверджує необхідність враховувати змішану мотивацію.

Отже, наукові праці дають підстави розглядати мотивацію умисного вбивства як багатокомпонентне явище. Водночас важливим завданням залишається зіставлення класифікаційних підходів за єдиними психологічними критеріями, що дозволяє визначити їхні спільні ознаки та практичне значення.

**Виклад основного матеріалу.**

**1. Мотив, мета та мотивація умисного вбивства**

Мотив є внутрішнім спонуканням, яке пояснює, чому особа обирає певний напрям поведінки. Мета відображає результат, якого вона прагне досягти, а мотивація охоплює процес формування, взаємодії та реалізації відповідних спонукань. Ці поняття пов’язані, але не тотожні [1].

Наприклад, прагнення помститися може бути мотивом, тоді як заподіяння смерті конкретній особі виступає способом реалізації злочинного наміру. У корисливому вбивстві внутрішнім спонуканням може бути прагнення матеріальної вигоди, а метою – заволодіння майном потерпілого. Кримінальний закон виокремлює умисне вбивство з корисливих мотивів як кваліфікований склад (п. 6 ч. 2 ст. 115 Кримінального кодексу України) [4]. Водночас однакова мета може досягатися за різних мотивів, а один мотив може поєднуватися з декількома цілями.

Для юридичної психології це розмежування має принципове значення: аналіз лише зовнішніх дій не завжди дає змогу пояснити психологічні причини злочину.

Встановлення мотиву потребує зіставлення поведінки особи, її взаємин із потерпілим, попередніх конфліктів та інших обставин справи.

**2. Основні типи мотивів умисного вбивства**

За результатами порівняльного аналізу доцільно виокремити такі основні групи мотивів.

**Корисливі мотиви.** Пов’язані з прагненням отримати матеріальну вигоду, заволодіти майном або усунути перешкоду для досягнення економічної мети. Їхньою характерною ознакою є інструментальне використання злочинної дії для отримання бажаного результату. На відміну від мотивів помсти, центральним є матеріальний інтерес, хоча корисливі спонукання можуть поєднуватися з особистою неприязню.

**Мотиви помсти та образи.** Формуються у зв’язку з переживанням приниження, зради, несправедливості або заподіяної кривди. Особа може прагнути покарати потерпілого чи відновити суб’єктивно порушене почуття справедливості. Психологічна особливість цієї групи полягає в тому, що значення має не лише об’єктивна подія, а й те, як особа її сприймає та інтерпретує.

**Мотиви ревнощів і власницького контролю.** Можуть виникати в контексті інтимних або сімейних взаємин. Їхньою основою можуть бути страх втрати партнера, переживання відкидання, прагнення контролювати поведінку іншої людини або небажання прийняти її самостійність. Ревнощі не завжди виступають самостійним мотивом: вони можуть поєднуватися з помстою, агресією та прагненням домінування.

**Агресивно-конфліктні мотиви.** Пов’язані з ескалацією міжособистісного конфлікту, ворожістю, гнівом або прагненням придушити опір іншої особи. У таких випадках важливими чинниками можуть бути попередні конфлікти, образи та емоційне збудження. Проте інтенсивність емоцій сама собою не доводить відсутності попереднього умислу, тому психологічний аналіз має враховувати весь перебіг подій.

**Мотиви домінування та контролю.** Виявляються у прагненні встановити або зберегти владу над іншою людиною, нав’язати їй власну волю чи усунути опір. На відміну від ситуативної агресії, прагнення контролю може бути складником тривалішої моделі взаємин. Ця група частково перетинається з мотивами ревнощів і помсти, що підтверджує умовність поділу мотивів на ізольовані категорії.

**Ідеологічні мотиви ненависті та нетерпимості.** Зумовлені упередженнями щодо певної соціальної, етнічної, національної або релігійної групи. У такому разі потерпілий може сприйматися не лише як окрема особистість, а і як представник групи, до якої правопорушник відчуває ворожість. На відміну від особистої помсти, джерело спонукання може бути пов'язане із засвоєними переконаннями та груповими стереотипами.

**Мотиви усунення перешкоди або приховування іншого злочину.** У цих випадках позбавлення життя розглядається як засіб досягнення іншої мети: уникнення викриття, приховування протиправних дій або усунення особи, яку сприймають як перешкоду. Така мотивація має інструментальний характер і може поєднуватися з корисливими спонуканнями.

Наведені категорії є узагальнювальними, а не вичерпними. Їхнє призначення – забезпечити порівняння психологічних механізмів, а не автоматично віднести кожний випадок убивства до однієї незмінної групи.

**3. Порівняльний аналіз класифікаційних підходів**

Підхід Цільмак акцентує увагу на взаємозв'язку мотиву та мети й необхідності їх установлення в процесі розслідування [1]. Перевагою такого підходу є можливість аналізувати не лише внутрішні спонукання, а й спрямованість поведінки. Водночас для психологічного дослідження необхідно додатково враховувати емоційні стани та характер міжособистісних взаємин.

Праця Дугласа та співавторів спрямована на класифікацію насильницьких злочинів у контексті їхнього розслідування [2]. Її практичне значення полягає в систематизації ознак злочину та використанні класифікацій для впорядкування інформації. Однак класифікація злочинної поведінки загалом не тотожна класифікації мотивів: зовнішні характеристики події не завжди безпосередньо розкривають внутрішні спонукання особи.

Найбільш систематизований сучасний підхід представлений у дослідженні Фінлі, Сен-Гупти та Генлона [3].

Автори не обмежилися переліком окремих мотивів, а об'єднали їх у тематичні категорії з визначеними критеріями. Особливо важливим є врахування основних і додаткових мотивів, що дає змогу уникати надмірного спрощення мотиваційної структури.

Порівняння цих підходів показує, що класифікації виконують різні завдання: одні зосереджені на співвідношенні мотиву та мети, інші – на характери-

стиках злочину, а сучасні системи намагаються стандартизувати опис мотивів. Тому найбільш доцільним є комплексний підхід, який поєднує психологічний зміст спонукання з його спрямованістю та місцем у загальній структурі злочинної поведінки.

**4. Узагальнена модель класифікації мотивів**

На підставі порівняльного аналізу пропонується розглядати мотиви умисного вбивства за трьома взаємодоповнювальними критеріями.

Перший критерій – спрямованість спонукання. За ним розрізняються мотиви отримання вигоди, помсти або покарання, домінування та контролю, емоційно-конфліктні мотиви, ідеологічна ворожість та усунення перешкоди.

Другий критерій – характер формування мотивації. За цією ознакою можна розмежовувати мотиви, пов’язані переважно із ситуативним конфліктом, і мотиви, які формувалися впродовж тривалого часу. Це розмежування є аналітичним: тривале формування мотиву не обов’язково означає попереднє планування злочину, а ситуативне виникнення спонукання не виключає умислу.

Третій критерій – структура мотивації. Вона може бути відносно однорідною, коли домінує одне спонукання, або змішаною, коли взаємодіють декілька мотивів. Наприклад, прагнення помсти може поєднуватися з ревнощами, а корислива зацікавленість – із бажанням приховати інший злочин.

Запропонована модель становить авторське узагальнення опрацьованих класифікаційних підходів. Її наукова новизна полягає в поєднанні трьох критеріїв в єдиній аналітичній схемі, яка дозволяє порівнювати мотиви не лише за їхньою назвою, а й за характером формування та взаємодії. Водночас модель потребує подальшої перевірки на матеріалах конкретних кримінальних проваджень перед використанням як стандартизованого інструменту.

Практичне значення такої систематизації полягає в можливості впорядкувати психологічний аналіз обставин злочину, визначити можливі альтернативні пояснення поведінки та уникнути передчасного висновку про наявність лише одного мотиву. Водночас типологія не дає підстав автоматично визначати особистісні характеристики правопорушника або робити висновки про його винуватість без належних доказів.

**Висновки.**

1. Мотивація умисного вбивства є складним явищем, у якому можуть поєднуватися особистісні, емоційні, корисливі, інструментальні та ідеологічні

спонукання. Мотив, мета й мотивація є взаємопов’язаними, але не тотожними поняттями.

2. Порівняння праць Цільмак, Дугласа та співавторів, а також Фінлі, Сен-Гупти й Генлона засвідчує, що класифікації мотивів виконують різні завдання: пояснюють співвідношення мотиву та мети, систематизують характеристики злочину або формують узгоджені категорії мотивації.

3. На підставі порівняльного аналізу запропоновано узагальнену модель класифікації за трьома критеріями: спрямованістю спонукання, характером формування мотивації та її структурою. Такий підхід дозволяє враховувати як домінантний, так і додаткові мотиви.

4. Науковий внесок роботи полягає в систематизації основних типів мотивів і поєднанні їхнього психологічного змісту з критеріями порівняння. Подальше дослідження доцільно спрямувати на перевірку запропонованої моделі за матеріалами судових рішень у справах про умисні вбивства та оцінювання узгодженості класифікації під час незалежного аналізу тих самих випадків.

## Список використаних джерел

1. Цільмак О. М. Класифікація мотивів і мети умисного вбивства. Юридична психологія. 2017. № 1 (20). С. 59–65. URL: https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/view/417 (дата звернення: 14.10.2026).

2. Douglas J. E., Burgess A. W., Burgess A. G., Ressler R. K. Crime Classification Manual : A Standard System for Investigating and Classifying Violent Crime. 3rd ed. Hoboken : John Wiley & Sons, 2013. x, 566 p.

3. Finley J.-C. A., Sen-Gupta N., Hanlon R. E. The Homicide Offender Motive Scale (HOMS): A classification system for homicide motives based on a qualitative systematic review. Journal of Forensic Sciences. 2025. Vol. 70, No. 6. P. 2129–2142. DOI: https://doi.org/10.1111/1556-4029.70170.

4. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 14.10.2026).

**Богуш Дар’я Миколаївна,**
*здобувачка 4 курсу, група ПС 5/23 БД,*
*Київський університет інтелектуальної*
*власності та права*

*Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат*
*психологічних наук, доцент, доцент кафедри*
*психології та філософії*

# ПСИХОЛОГІЧНІ КРИТЕРІЇ СТАНУ СИЛЬНОГО ДУШЕВНОГО ХВИЛЮВАННЯ: АНАЛІЗ НАУКОВИХ ПІДХОДІВ І ЕКСПЕРТНОЇ ПРАКТИКИ

**Постановка проблеми.** Оцінка емоційних станів правопорушника у момент вчинення насильницького злочину належить до найбільш складних завдань судово-психологічної експертизи. Кримінальний кодекс України пов’язує пом’якшення кримінальної відповідальності за умисне вбивство (ст. 116 КК України) або умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 123 КК України) з наявністю «стану сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи». Водночас у науковій психологічній літературі та експертній практиці це поняття співвідноситься з психологічною категорією афекту та його різновидами (зокрема кумулятивним афектом). Чітке розмежування правових оцінних понять та психологічних критеріїв експертної діагностики є необхідною умовою забезпечення об’єктивності судового розгляду та уникнення виходу експерта-психолога за межі своєї компетенції.

**Мета.** Проаналізувати наукові підходи до визначення психологічних критеріїв стану сильного душевного хвилювання та обґрунтувати методичні засади його діагностики в судово-психологічній та експертній практиці.

**Аналіз стану опрацювання питання.** Проблематика судово-психологічної оцінки емоційних станів та фізіологічного афекту є предметом активних дискусій у сучасній юридичній психології та криміналістиці [1; 2]. Зокрема, у наукових працях досліджується співвідношення правової категорії «сильного душевного хвилювання» та психологічного поняття «фізіологічного афекту», де обґрунтовується, що жоден інший емоційний стан не здатний настільки дезорганізувати психічну діяльність, щоб істотно обмежити здатність особи керувати

своїми діями [1; 3]. Дослідження фазової динаміки афекту (підготовча фаза, емоційний вибух, постафективне виснаження) та кумулятивного ефекту дозволяють деталізувати критерії експертної діагностики у психотравмівних ситуаціях [3; 4]. Водночас необхідність чіткої систематизації психологічних критеріїв для потреб судово-експертної практики залишається актуальною [2; 4].

**Виклад основного матеріалу.** Поняття «стан сильного душевного хвилювання» є юридичною оцінною категорією [1; 5]. Суд оцінює наявність цього стану як пом'якшувальної обставини або ознаки складу злочину на основі сукупності всіх доказів у справі [1; 5]. З психологічної точки зору зміст цього стану найчастіше відповідає поняттю фізіологічного афекту або інших виражених емоційних станів (наприклад, афектованого страху чи розпачу), які досягають ступеня, що істотно обмежує довільну регуляцію поведінки [1; 3].

В експертній практиці діагностика стану сильного душевного хвилювання (фізіологічного афекту) спирається на аналіз комплексу психологічних та психофізіологічних критеріїв, які виявляються на кожному етапі розвитку стану [1; 3; 6]. Насамперед дослідники звертають увагу на характер та динаміку приводу, що передбачає наявність протиправного або морально неприпустимого поведінкового акту з боку потерпілого (насильство, образа, знущання), який виступає тригером розрядки або завершальним чинником при кумуляції [1; 5; 6]. При цьому визначальними є зміни у сфері свідомості у вигляді її звуження та концентрації лише на подразнику й власних переживаннях, за яких зберігається формальне орієнтування, але втрачається цілісне сприйняття ситуації [1; 3; 6]. Крім того, спостерігаються виражені порушення саморегуляції, що супроводжуються розпадом звичних стереотипів поведінки, втратою контролю над опосередкованими цілями та переходом до стереотипних або хаотичних агресивних дій [1; 3]. Психофізіологічна картина доповнюється вегетативними та психомоторними проявами, зокрема різкими змінами кольору шкірних покривів, міміки, голосу, а також руховим збудженням чи скованістю [3; 6]. Завершальним критерієм є специфічний характер постафективного стану з настанням різкого фізичного та психічного виснаження, астенії або глибокого сну [3; 6], що супроводжується особливістю пам'яті у вигляді часткової (фрагментарної) амнезії окремих деталей події [3; 6].

Ключовим завданням судово-психологічної експертизи є відмежування фізіологічного афекту від інших емоційних та патологічних станів. Зокрема,

його необхідно диференціювати від патологічного афекту як хворобливого розладу свідомості сутінкового рівня з повною втратою здатності усвідомлювати свої дії та повною амнезією [3; 6], причому встановити патологічний афект має право виключно судово-психіатрична або комплексна психолого-психіатрична експертиза [6]. Також фізіологічний афект відмежовують від простого емоційного збудження (гніву, образи), які не досягають ступеня афекту та не дезорганізують суттєво довільну регуляцію поведінки [1; 3].

Згідно з вимогами процесуальних норм та стандартів експертної практики, експерт-психолог не має права використовувати правові формулювання [2; 6]. У зв’язку з цим некоректними вважаються твердження на зразок «Особа перебувала в стані сильного душевного хвилювання за ст. 116 КК України» або «Особа є неосудною» [2; 5]. Натомість науково та юридично коректним є формулювання: «У момент вчинення досліджуваних дій Особа перебувала у стані фізіологічного афекту (або афектованому стані), який істотно вплинув на її здатність усвідомлювати свої дії та (або) керувати ними» [2; 6].

**Висновки.** Отже, стан сильного душевного хвилювання є правовою оцінною категорією, юридичним еквівалентом якої з психологічного боку є фізіологічний афект або інші виражені емоційні стани, що суттєво порушують довільну регуляцію поведінки. Психологічні критерії діагностики цього стану охоплюють раптовість та інтенсивність виникнення, звуження свідомості, порушення довільного контролю дій, вегетативно-моторне збудження, постафективну астенію та часткову фрагментарну амнезію. Розмежування фізіологічного та патологічного афекту визначає розподіл компетенції: психолог оцінює межі психологічної норми та вплив емоцій на регуляцію, тоді як встановлення патологічного афекту належить до компетенції судово-психіатричної експертизи. У формулюванні висновків судово-психологічної експертизи неприпустимим є вживання юридичних кваліфікацій; експерт оперує виключно психологічними категоріями щодо впливу стану на усвідомлення та керування діями [2; 6].

## Список використаних джерел

1. Назаренко Г. В., Шеховцова І. Г. та ін. Сильне душевне хвилювання: поняття та кримінально-правове значення. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 4. С. 182–186. URL: https://lawjournal.com.ua/uk/article/read/silne-dushevne-khvilyuvannya-ponyattya-ta-kriminalno-pravove-znachennya (дата звернення: 01.11.2026).

2. Стасюк М. М., Батиргазієв В. Ю. Стан сильного душевного хвилювання: проблемні питання кваліфікації та доказування в судовій практиці. Юридичний науковий електронний журнал. 2024. № 3. С. 145–149.

3. Павлов В. О. Сутність та особливості вчинення злочинів у стані сильного душевного хвилювання. Академічні візії. 2023. Вип. 18. DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.7719356.

4. Саградян М. Убивство у стані сильного душевного хвилювання. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 5. С. 250–253. URL: https://pgp-journal.kiev.ua/archive/2019/5/47.pdf (дата звернення: 05.11.2026).

5. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14 (дата звернення: 12.10.2026).

6. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 № 53/5 (у редакції наказу від 26.12.2012 № 1950/5, зі змінами). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98 (дата звернення: 13.10.2026).

**Дешкао Д. А.,**
*здобувачка 4 курсу, група ПС 5/23 БД,*
*Київський університет інтелектуальної*
*власності та права*

*Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат*
*психологічних наук, доцент, доцент кафедри*
*психології та філософії*

# ДЕГУМАНІЗАЦІЯ ЯК ПЕРЕДУМОВА ТЯЖКОГО НАСИЛЬСТВА: АНАЛІЗ НАУКОВИХ ДЖЕРЕЛ

**Постановка проблеми.** Тяжке насильство, зокрема умисне вбивство, належить до тих видів людської поведінки, які викликають найбільший опір у самій психіці виконавця. Дослідники одностайні в тому, що більшості людей важко вчиняти насильство, оскільки в психіці наявні моральні та психологічні запобіжники проти скоєння насильства щодо інших. Навіть військових важко навчити вбивати ворога. Проте під час насильницьких міжгрупових конфліктів, як-от війна, запускається процес дегуманізації. Саме дегуманізація уможливлює насильство щодо інших чи виправдання цього насильства, адже дозволяє знімати моральні та психологічні запобіжники [1].

Проблема загострюється тим, що в сучасній українській науковій думці детальний інтерес до феномену дегуманізації виник лише з початком російської агресії в Україні – трохи менший з 2014 року, а дещо більший – з лютого 2022 року. Водночас комплексних праць, які б поєднували психологію, когнітивні функції роботи мозку людини та сучасні технології впливу через призму процесів дегуманізації, на жаль, немає. Без з’ясування співвідношення дегуманізації з тяжким насильством неможливо коректно інтерпретувати результати емпіричних досліджень і будувати обґрунтовані прогнози щодо поведінки осіб, які вчиняють умисні вбивства.

**Мета.** Проаналізувати дегуманізацію як передумову тяжкого насильства, визначити її основні механізми та розглянути значення цього конструкта для психологічного аналізу насильницької поведінки.

**Аналіз стану опрацювання питання.** Нік Хаслам, провідний дослідник феномену дегуманізації, запропонував впливову модель, що розрізняє два основні типи: анімалістичну та механістичну дегуманізацію. Анімалістична

дегуманізація – це відмова іншій групі у якостях, що унікально відрізняють людей від тварин (цивілізованість, раціональність, культура, самоконтроль). Ворог уподібнюється тварині – дикій, ірраціональній, брудній. Цей тип викликає огиду та презирство і найчастіше використовується для виправдання прямої агресії. Механістична дегуманізація – це відмова у якостях, що характеризують людську природу (емоційна теплота, емпатія, індивідуальність). Ворог уподібнюється машині чи автомату – холодному, бездушному, запрограмованому. Цей тип викликає емоційну холодність і дозволяє ставитися до іншої людини як до об’єкта [2].

Альберт Бандура розробив теорію морального відсторонення (moral disengagement), яка пояснює, як люди виправдовують шкоду, не змінюючи образ себе. Моральне відсторонення – це психологічний процес, за якого людина послаблює зв’язок між власними моральними стандартами та конкретною дією, переосмислюючи саму дію, свою відповідальність, її наслідки або того, кому завдано шкоди. Бандура виділив вісім когнітивних механізмів цього явища: моральне виправдання, евфемістичне маркування, вигідне порівняння, спотворення наслідків, приписування вини, дегуманізація, перекладання відповідальності та дифузія відповідальності. Дегуманізація є одним із найпотужніших інструментів цього самовиправдання, що дозволяє обходити власні моральні запобіжники [3].

К. Л. Скороход дослідила особливості дегуманізації в умовах гібридної війни. Дослідниця зазначає, що більшості людей важко вчиняти насильство через наявність моральних та психологічних запобіжників, проте під час насильницьких міжгрупових конфліктів запускається процес дегуманізації, який дозволяє знімати ці запобіжники. Скороход наголошує, що під час війни спостерігається саме кричуща дегуманізація (blatant dehumanization), яка активізується не лише у групі військових, а й у свідомості мирного населення [1].

Ландрі та колеги, спираючись на теорію дегуманізації, показали, що медіаматеріали, які гуманізують російських військових, знижують підтримку американцями воєнних злочинів із метою відплати проти них. Отже, сприйняття представників цільової групи як повноцінних людей стримує схвалення насильства щодо неї [4].

Ю. Стребкова дослідила дегуманізацію жінок у методичних виданнях російських ідеологів. Дослідниця підтвердила, що дегуманізація жінок умо-

жливлює гендерно зумовлене насильство як засіб ведення війни, в тому числі зґвалтування, поневолення та примусову вагітність [5].

Попри наявність окремих напрацювань, залишається недостатньо опрацьованим питання про те, як саме механізми дегуманізації співвідносяться з різними формами тяжкого насильства та які практичні наслідки це має для психологічного аналізу поведінки осіб, які вчиняють умисні вбивства.

**Виклад основного матеріалу.** Дегуманізація є фундаментальним соціально-психологічним процесом, який виводить певну групу за межі людської спільноти, відмовляючи їй у володінні якостями, які вважаються суто людськими. Це не просто негативна оцінка, а когнітивна рекатегоризація [2]. Психологічний механізм дегуманізації полягає в тому, що якщо ми ототожнюємо когось із твариною чи предметом, ми таким чином позбавляємо його людських якостей, а отже, знімаємо моральні бар’єри для насильства [2].

Військовий психолог Д. Гроссман обстоює думку, що більшість психічно здорових людей мають глибокий опір вбивству представника свого виду, а сучасні армії застосовують низку методів для подолання цього бар’єра, серед яких важливе місце посідає дегуманізація. Вона створює психологічну дистанцію, яка дозволяє виконавцю сприймати жертву не як людину, а як об’єкт, щодо якого насильство видається допустимим [6].

Герберт Келман показав, що моральні обмеження проти насильства послаблюються внаслідок трьох взаємопов’язаних процесів: санкціонування (дозволу з боку влади), рутинізації (перетворення насильства на механічну роботу) та дегуманізації [7]. Це означає, що дегуманізація діє не ізольовано, а в комплексі з іншими соціальними та організаційними чинниками, які забезпечують систематичне використання насильства.

У контексті російсько-української війни дегуманізація набула особливо виражених форм. К. С. Гончаренко та П. С. Ваксютенко зазначають, що пропаганда стала потужним інструментом легітимації агресії, виправдання воєнних злочинів і масового насильства. Використання мови ненависті, історичних міфів, маніпуляцій поняттями «нацизм», «захист», «визволення» створює морально викривлену картину реальності, в якій знецінюється людське життя [8].

Систематична дегуманізація, яку агресор тиражує через пропаганду, послаблює психологічні бар’єри проти насильства у виконавців [3; 7; 8]. Це під-

тверджує, що дегуманізація не є лише індивідуальним психологічним процесом, а може бути цілеспрямованою стратегією, яка використовується для підготовки виконавців до вчинення тяжких насильницьких дій.

Для психології вбивці розуміння механізмів дегуманізації має прикладне значення. Дегуманізація жертви є одним із механізмів подолання внутрішніх моральних заборон виконавців. Коли людина перестає сприймати іншого як рівного носія гідності, насильство перестає бути морально неприйнятним актом [3; 7].

Окремо варто зупинитися на етичних ризиках застосування концепту дегуманізації. Розуміння механізмів дегуманізації не означає виправдання насильства. Навпаки, воно дає змогу усвідомити, які саме психологічні процеси уможливлюють тяжкі злочини, та розробити ефективні стратегії їх запобігання.

**Висновки.**

1. Дегуманізація є фундаментальним соціально-психологічним процесом, який виводить певну групу за межі людської спільноти, відмовляючи їй у володінні суто людськими якостями. Це не просто негативна оцінка, а когнітивна рекатегоризація, яка уможливлює насильство щодо інших чи виправдання цього насильства [1; 2].

2. Нік Хаслам розрізняє два основні типи дегуманізації: анімалістичну (уподібнення до тварин, що викликає огиду та презирство) та механістичну (уподібнення до машин, що викликає емоційну холодність). Обидва типи знімають моральні бар’єри для тяжкого насильства [2].

3. Альберт Бандура описав вісім механізмів морального відсторонення, серед яких дегуманізація є одним із найпотужніших інструментів самовиправдання. Вона дозволяє обходити власні моральні запобіжники та вчиняти жорстокість, не втрачаючи уявлення про себе як про порядну людину [3].

4. Експериментальні дані засвідчують, що гуманізація цільової групи знижує схвалення насильства щодо неї [4], а аналіз пропагандистських і методичних матеріалів агресора показує, як дегуманізація легітимує насильство, зокрема гендерно зумовлене [5; 8].

5. Для психології вбивці розуміння механізмів дегуманізації має прикладне значення: воно дає змогу точніше аналізувати мотивацію осіб, які вчиняють тяжкі насильницькі злочини, та розробляти стратегії запобігання таким злочинам. Перспективним напрямом подальших досліджень є вивчення зв’язку між

різними типами дегуманізації та конкретними формами насильницької поведінки [1; 3; 7].

## Список використаних джерел


1. Скороход К. Л. Особливості дегуманізації в умовах гібридної війни: на прикладі ставлення населення до російських солдатів – учасників російсько-української війни. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2021. Вип. 4 (52). С. 23–32. DOI: https://doi.org/10.20535/2308-5053.2021.4(52).248129.

2. Haslam N. Dehumanization: An Integrative Review. Personality and Social Psychology Review. 2006. Vol. 10, No. 3. P. 252–264. DOI: https://doi.org/10.1207/s15327957pspr1003_4.

3. Bandura A. Moral Disengagement in the Perpetration of Inhumanities. Personality and Social Psychology Review. 1999. Vol. 3, No. 3. P. 193–209. DOI: https://doi.org/10.1207/s15327957pspr0303_3.

4. Landry A. P., Fincher K., Barr N. et al. Harnessing dehumanization theory, modern media, and an intervention tournament to reduce support for retributive war crimes. Journal of Experimental Social Psychology. 2024. Vol. 111. Art. 104567. DOI: https://doi.org/10.1016/j.jesp.2023.104567.

5. Стребкова Ю. Дегуманізація жінок у методичних виданнях російських ідеологів. Українознавчий альманах. 2023. Вип. 32. С. 29–35. DOI: https://doi.org/10.17721/2520-2626/2023.32.4.

6. Grossman D. On Killing: The Psychological Cost of Learning to Kill in War and Society. Boston : Little, Brown and Company, 1995.

7. Kelman H. C. Violence without Moral Restraint: Reflections on the Dehumanization of Victims and Victimizers. Journal of Social Issues. 1973. Vol. 29, No. 4. P. 25–61. DOI: https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1973.tb00102.x.

8. Гончаренко К. С., Ваксютенко П. С. Дегуманізація як наслідок пропаганди: етичні виклики російсько-української війни. Актуальні проблеми філософії та соціології. 2026. № 58. С. 19–26.

**Юрченко А. М.,**
*здобувачка 4 курсу, група ПС 5/23 БД,*
*Київський університет інтелектуальної*
*власності та права*

*Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат*
*психологічних наук, доцент, доцент кафедри*
*психології та філософії*

# ПСИХОДІАГНОСТИКА АГРЕСИВНОСТІ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ДВОХ МЕТОДИК І МЕЖ ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ

**Постановка проблеми.** Психодіагностика агресивності належить до найбільш затребуваних напрямів роботи практичного психолога. Від точності вимірювання агресивних тенденцій залежить якість прогнозу ризику насильства, обґрунтованість експертних висновків та ефективність корекційних програм. Водночас вибір конкретної методики не є нейтральним: різні інструменти спираються на різні теоретичні моделі агресивності, охоплюють різні її складники та мають неоднакові межі застосування. В українському діагностичному просторі найчастіше використовуються опитувальник Басса – Дарки та опитувальник Басса – Перрі.

Обидві методики мають спільне коріння, проте суттєво різняться за структурою, психометричними властивостями та придатністю для різних дослідницьких і практичних завдань. Ситуація ускладнюється тим, що в умовах воєнного стану потреба в надійному оцінюванні агресивності зросла, а україномовних валідованих інструментів досі бракує [1].

**Мета.** Провести порівняльний аналіз опитувальника Басса – Дарки та опитувальника Басса – Перрі, визначити їхні діагностичні можливості та окреслити межі застосування кожного з них.

**Аналіз стану опрацювання питання.** Опитувальник ворожості Басса – Дарки було створено у 1957 році для вимірювання різних форм агресивної поведінки. Він містить 75 тверджень і охоплює вісім субшкал: фізична агресія, вербальна агресія, непряма агресія, дратівливість, негативізм, образливість, підозрілість і почуття провини. На їх основі обчислюються два зведені індекси – агресивності та ворожості. О. Степанюк та О. Мельниченко підтвердили високу

внутрішню узгодженість методики: коефіцієнт альфа Кронбаха для шкали агресивності становить 0,82–0,86, для шкали ворожості – 0,79–0,84 [2].

Опитувальник Басса – Перрі було розроблено у 1992 році як факторно вдосконалену версію попереднього інструменту. Він містить 29 тверджень, оцінюваних за п’ятибальною шкалою Лайкерта, та охоплює чотири субшкали: фізична агресія, вербальна агресія, гнів і ворожість. На відміну від опитувальника Басса – Дарки, цей інструмент дозволяє кількісно оцінити вираженість кожної складової агресивності як особистісної риси, а також обчислити загальний показник агресії [3].

І. Білюченко зазначає, що опитувальник Басса – Перрі виник як відповідь на критику попередньої методики, зокрема щодо надмірної кількості субшкал та недостатньої факторної чистоти. Методика Басса – Перрі є особистісним тестовим інструментом, спрямованим на оцінювання агресивності як відносно стабільної характеристики [4]. Водночас обидві методики мають обмеження, пов’язані з використанням самозвіту, і не дають змоги прогнозувати конкретні поведінкові акти.

Попри наявність окремих досліджень, порівняльний аналіз діагностичних можливостей цих методик та визначення меж їх застосування залишається недостатньо опрацьованим.

**Виклад основного матеріалу.** Порівняльний аналіз доцільно проводити за кількома критеріями. Перший критерій – теоретична основа. Опитувальник Басса – Дарки спирається на розмежування агресії та ворожості як різних психологічних феноменів. Агресивність у цій моделі постає як схильність до дій, а ворожість – як негативне ставлення до інших. Опитувальник Басса – Перрі зберігає це розмежування, проте додає вимір гніву як емоційного компонента агресивності [3; 5].

Другий критерій – структура. Методика Басса – Дарки містить вісім субшкал, що дає змогу диференціювати прямі та приховані форми агресії. Це робить її корисною для якісного аналізу агресивних проявів. Опитувальник Басса – Перрі містить чотири субшкали, що відображають чотирифакторну структуру агресивності. І. Білюченко підкреслює, що перевага методики Басса – Дарки полягає в широкій апробації на вітчизняних вибірках і здатності диференціювати прямі агресивні реакції та приховані форми [4]. Водночас опитувальник Басса – Перрі є більш компактним і зручним для масових обстежень.

Третій критерій – психометричні властивості. О. Степанюк та О. Мельниченко підтвердили високу внутрішню узгодженість методики Басса – Дарки на українській вибірці [2]. Опитувальник Басса – Перрі має належні психометричні характеристики в оригінальній версії [3], а його факторну структуру перевіряли й у національних адаптаціях, зокрема на польській вибірці [6].

Четвертий критерій – межі застосування. Методика Басса – Дарки придатна для диференційованого аналізу форм агресії, зокрема в дослідженнях, де важливо розрізняти інструментальну та реактивну агресію. Опитувальник Басса – Перрі доцільно використовувати для оцінювання агресивності як особистісної риси, зокрема в дослідженнях, де потрібен компактний інструмент із чіткою факторною структурою. Водночас жодна з методик не призначена для встановлення правових фактів або прогнозування конкретних насильницьких дій.

П’ятий критерій – обмеження. Обидві методики спираються на самозвіт, що створює ризик соціально бажаних відповідей. Результати самозвітних методик слід інтерпретувати з урахуванням контексту та доповнювати іншими джерелами даних. Крім того, опитувальник Басса – Перрі не має окремої шкали для вимірювання непрямої агресії, що обмежує його застосування в дослідженнях прихованих форм агресивної поведінки [3].

**Висновки.**

1. Опитувальник Басса – Дарки та опитувальник Басса – Перрі мають спільне теоретичне коріння, проте різняться за структурою, обсягом і психометричними властивостями. Методика Басса – Дарки містить вісім субшкал і дає змогу диференціювати прямі та приховані форми агресії, тоді як опитувальник Басса – Перрі охоплює чотири субшкали та дозволяє оцінити агресивність як особистісну рису [3; 5].

2. Обидві методики мають задовільні психометричні характеристики: внутрішню узгодженість методики Басса – Дарки підтверджено на українській вибірці [2], а психометричні властивості опитувальника Басса – Перрі – в оригінальному дослідженні та національних адаптаціях [3; 6].

3. Межі застосування методики Басса – Дарки пов’язані з її придатністю для диференційованого аналізу форм агресії. Опитувальник Басса – Перрі доцільно використовувати для компактного оцінювання агресивності як особи-

стісної риси. Жодна з методик не призначена для встановлення правових фактів або прогнозування конкретних насильницьких дій [4].

4. Обмеження обох методик зумовлені використанням самозвіту, що створює ризик соціально бажаних відповідей. Результати слід інтерпретувати з урахуванням контексту та доповнювати іншими джерелами даних.

5. Перспективним напрямом подальших досліджень є валідизація та стандартизація обох методик на сучасних українських вибірках, зокрема в умовах воєнного стану, а також розроблення рекомендацій щодо вибору методики відповідно до дослідницьких і практичних завдань [1].

## Список використаних джерел

1. Білюченко І. Ю. Агресивність як складний системний процес: теоретико-методологічні засади дослідження в юридичній психології : дис. … д-ра філософії : 053. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2025. 220 с.

2. Степанюк О. І., Мельниченко О. М. Психодіагностика агресивності підлітків: адаптація опитувальника Басса – Дарки. Практична психологія та соціальна робота. 2020. № 3. С. 45–52.

3. Buss A. H., Perry M. The Aggression Questionnaire. Journal of Personality and Social Psychology. 1992. Vol. 63, No. 3. P. 452–459. DOI: https://doi.org/10.1037/0022-3514.63.3.452.

4. Білюченко І. Ю. Методики діагностики агресії: порівняльний аналіз. Вісник Національної академії внутрішніх справ. 2024. № 2. С. 88–95.

5. Buss A. H., Durkee A. An Inventory for Assessing Different Kinds of Hostility. Journal of Consulting Psychology. 1957. Vol. 21, No. 4. P. 343–349. DOI: https://doi.org/10.1037/h0046900.

6. Aranowska E., Rytel J. Struktura czynnikowa Kwestionariusza Agresji Bussa i Perry’ego (BPQA) w populacji polskiej. Studia Psychologica: Theoria et praxis. 2012. T. 12, nr 2. S. 135–151.

**Пророченко Ірина Олександрівна,**
*здобувачка 4 курсу, група ПС 5/23 БД,*
*Київський університет інтелектуальної*
*власності та права*

*Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат*
*психологічних наук, доцент, доцент кафедри*
*психології та філософії*

# ПСИХОПАТІЯ І АНТИСОЦІАЛЬНИЙ РОЗЛАД ОСОБИСТОСТІ: АНАЛІЗ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

**Постановка проблеми.** У кримінальній психології та судовій психіатрії терміни «психопатія» і «антисоціальний розлад особистості» вживаються паралельно, часто без розрізнення. На практиці таке ототожнення призводить до того, що поведінкові вияви, зумовлені ситуаційними чинниками, помилково тлумачаться як глибинні особистісні патології. Л. Аркуша, О. Цільмак та О. Чернов наголошують, що психопатичні риси не можна тлумачити як прямий чи універсальний детермінант кримінальної поведінки, оскільки вони є багатовимірним особистісним конструктом, який охоплює міжособистісно-афективні, поведінкові та когнітивно-моральні компоненти [1]. Розбіжність між конструктами має не суто теоретичний інтерес: за нею стоять різні уявлення про природу особистісної патології, різні інструменти оцінювання та різні межі компетенції фахівців.

Проблема загострюється тим, що чинні класифікації психічних розладів і дослідницька традиція описують ці явища в різних системах координат. Клінічна діагностика орієнтується на поведінкові критерії, тоді як психологічні дослідження все частіше повертаються до багатовимірної оцінки особистості, у якій афективний і міжособистісний складники відіграють самостійну роль.

**Мета.** Проаналізувати співвідношення понять психопатії та антисоціального розладу особистості, визначити їхні основні відмінності й розглянути значення цього розмежування для психологічного аналізу насильницької поведінки та оцінювання ризику повторного насильства.

**Аналіз стану опрацювання питання.** Історія розмежування цих понять сягає середини XX століття. К. Шнайдер запропонував перелік психопатичних типів, серед яких окремо вирізнялися особи, позбавлені співчуття, сорому та

розкаяння. Ці риси стосувалися насамперед емоційно-вольової сфери, а не окремих вчинків.

У сучасній діагностичній практиці антисоціальний розлад особистості та психопатія розглядаються як пов'язані, але не тотожні поняття. Антисоціальний розлад у діагностичних системах фокусується на поведінкових патернах порушення норм, натомість психопатія в ширшому науковому розумінні охоплює афективно-міжособистісні дефіцити, що пояснюють специфіку мотивації та моральної регуляції [1]. Діагностичні класифікації описують розлад через визначені критерії поведінки, тоді як концепція психопатії включає також міжособистісні та емоційні характеристики особистості [2].

К. Сахарова, досліджуючи гендерну специфіку психопатологічних механізмів, провела порівняльний аналіз понять «дисоціальний розлад особистості», «антисоціальний розлад особистості», «соціопатія» та «психопатія». Дослідниця встановила, що дисоціальний та антисоціальний розлади подібні між собою та формують комплексне розуміння людини з проявами психопатії, яка включає холодність, відсутність емпатії, схильність до насильства та агресії. Ключовою відмінністю соціопатії від психопатії визначено наявність у останньої нейробіологічної основи, тоді як соціопатія постає як «соціальна» психопатологія [3].

Р. Гар розробив контрольний перелік психопатії PCL-R, який використовується фахівцями для структурованого оцінювання психопатичних рис. Він охоплює міжособистісні, афективні та поведінкові характеристики. Результати такого оцінювання не слід автоматично ототожнювати з клінічним діагнозом антисоціального розладу особистості [4]. Дослідження показали, що міжособистісно-афективний вимір PCL-R виявляє тісніший зв'язок із нарцисичним та гістріонним розладами, ніж із самим антисоціальним розладом особистості. Це дало підстави розглядати психопатію як самостійний психопатологічний конструкт, який не вичерпується поведінковими порушеннями.

Сучасні дослідники, зокрема К. Патрік, запропонували триархічну модель психопатії, яка включає три компоненти: безстрашність-домінантність, розгальмування та підступність. Ця модель дає змогу пояснити, чому особи з високими показниками за шкалою психопатії демонструють різні профілі поведінки, і чому антисоціальний розлад особистості не є синонімом психопатії [5].

Попри значний обсяг напрацювань, питання про те, як саме співвідносяться ці конструкти в експертній практиці та які практичні наслідки має їх розмежування для психологічного аналізу насильницької поведінки, залишається недостатньо опрацьованим.

**Виклад основного матеріалу.** Розмежування психопатії та антисоціального розладу особистості простежується на рівні діагностичних критеріїв. Антисоціальний розлад особистості в DSM-5 описується як стійке нехтування правами інших, що проявляється в безвідповідальності, відсутності докорів сумління, браку співчуття та агресивності. Діагноз встановлюється після 18 років, але вимагає наявності ознак розладу поведінки в дитячому та підлітковому віці [6]. Психопатія, концептуалізована Р. Гаром у шкалі PCL-R, охоплює ширший спектр рис, серед яких поверхневий шарм, маніпулятивність, відсутність емпатії та провини, імпульсивність, паразитичний спосіб життя та антисоціальні дії.

Дослідження свідчать про неоднорідність осіб, яким діагностовано антисоціальний розлад особистості. Не всі вони демонструють виражені психопатичні риси, зокрема стійкий дефіцит емпатії, маніпулятивність і недостатність почуття провини. Водночас наявність таких рис не дає підстав автоматично ототожнювати психопатію з антисоціальним розладом особистості. Л. Аркуша, О. Цільмак та О. Чернов описують щонайменше два умовні полюси психопатичних виявів. Перший – відносно «контрольований» психопатичний стиль із вираженими міжособистісно-афективними рисами (холодність, маніпулятивність, безпринципність) за порівняно нижчої імпульсивності. Другий – «дезорганізований» профіль з високою імпульсивністю, агресивністю, схильністю до конфліктів [1]. Тому співвідношення цих понять доцільно розглядати з урахуванням критеріїв оцінювання та характеристик конкретної досліджуваної групи.

Для кримінальної психології розмежування понять має прикладне значення. Особи, які вчиняють умисні вбивства, становлять неоднорідну групу за особистісними характеристиками та мотивами поведінки. У деяких випадках насильство може бути пов’язане з імпульсивністю та загостренням конфлікту, в інших – мати більш цілеспрямований та інструментальний характер. Дослідження засвідчують, що психопатичні риси корелюють із такими формами кримінальної поведінки, де потрібна готовність завдавати шкоди без емоційної дезорганізації [1]. Водночас психопатичні риси можуть бути одним із чинників,

пов’язаних із певними формами агресивної поведінки, однак вони не дають змоги самостійно пояснити мотиви злочину або передбачити поведінку конкретної людини.

Характер насильства залежить від поєднання особистісних особливостей, ситуаційних чинників, мотивів і контексту події. Узагальнення сучасних даних засвідчує, що психопатичні вияви в середньому пов’язані з різними індикаторами небезпечності, зокрема з насильницьким рецидивом й агресією. Водночас ступінь і характер цього зв’язку залежать від популяції, методів вимірювання й контексту [1]. Тому оцінювання ризику повторного насильства потребує комплексного аналізу особистісних, ситуаційних та інших релевантних чинників.

Розмежування психопатії та антисоціального розладу особистості має практичне значення для психологічного оцінювання. Воно допомагає точніше описувати особистісні характеристики, враховувати індивідуальні чинники ризику та уникати необґрунтованих узагальнень. Ототожнення психопатії та антисоціального розладу особистості може призводити до надмірного узагальнення й стигматизації. Антисоціальний розлад особистості є діагностичною категорією, тоді як психопатія – окремий психологічний конструкт, який оцінюють за спеціальними інструментами. Жоден із цих конструктів сам по собі не дає змоги точно передбачити поведінку конкретної людини.

Окремо варто зупинитися на етичних ризиках застосування діагностичних ярликів. Психопатія як конструкт має оцінний вимір, і її використання в кримінальному провадженні може впливати на рішення суду, на ставлення до обвинуваченого та на перспективи його ресоціалізації. Під час психологічного оцінювання важливо уникати стигматизувальних ярликів і не ототожнювати окремі особистісні риси з неминучістю злочинної поведінки. Навіть наявність виражених психопатичних рис не означає автоматично зниження осудності чи наявності психічного захворювання; частіше йдеться про інший тип морального «налаштування» та емоційної реактивності, який у межах юридичної відповідальності є фактором підвищеної суспільної небезпеки, а не підставою для звільнення від відповідальності. Фахівець має враховувати межі використаних методик, обґрунтовувати висновки результатами оцінювання та діяти в межах своєї професійної компетенції.

**Висновки.**

1. Психопатія та антисоціальний розлад особистості є пов’язаними, але не тотожними поняттями. Антисоціальний розлад особистості визначається за клінічними діагностичними критеріями, тоді як психопатія охоплює комплекс міжособистісних, емоційних і поведінкових характеристик [1; 3].

2. Особи з антисоціальним розладом особистості можуть відрізнятися за вираженістю психопатичних рис. Тому оцінювання цих характеристик потребує диференційованого підходу [1; 5].

3. Психопатичні риси можуть бути пов’язані з певними формами насильницької поведінки, однак не визначають неминучість учинення злочину. Аналіз умисних убивств має враховувати особистісні, ситуаційні та інші чинники [1].

4. Розмежування психопатії та антисоціального розладу особистості важливе для психологічного оцінювання, оскільки допомагає уникати необґрунтованих узагальнень і точніше описувати індивідуальні особливості людини. Прогноз ризику повторного насильства має спиратися на комплексне оцінювання, а не на один діагноз чи показник [1; 4].

5. Перспективним напрямом подальших досліджень є перевірка валідності інструментів оцінювання психопатичних рис на українських вибірках та розроблення рекомендацій щодо їх застосування у судово-психологічній практиці.

## Список використаних джерел

1. Аркуша Л., Цільмак О., Чернов О. Психопатичні риси особистості як фактор схильності до кримінальної поведінки. Юридична психологія. 2026. № 1 (38). С. 15–27. DOI: https://doi.org/10.33270/03263801.2.

2. Настанова 00727. Антисоціальний розлад особистості. Настанови на засадах доказової медицини. Київ : МОЗ України, 2017. URL: https://guidelines.moz.gov.ua/documents/2918 (дата звернення: 01.10.2026).

3. Сахарова К. О. Гендерна специфіка психопатологічних механізмів при дисоціальному та антисоціальному розладі особистості. Наукові інновації та передові технології. 2025. № 7 (47). С. 1369–1381. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2025-7(47)-1369-1381.

4. Hare R. D. The Hare Psychopathy Checklist–Revised. 2nd ed. Toronto : Multi-Health Systems, 2003. 128 p.

5. Handbook of Psychopathy / ed. by C. J. Patrick. 2nd ed. New York : The Guilford Press, 2018. 828 p.

6. Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders : DSM-5 / American Psychiatric Association. 5th ed. Arlington, VA : American Psychiatric Publishing, 2013. xliv,

947 p. DOI: https://doi.org/10.1176/appi.books.9780890425596.

**Пінчук Іван Валерійович,**
*здобувач 4 курсу, група ПС 5/23 БД,*
*Київський університет інтелектуальної власності та права*

*Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та філософії*

# ПРЕДМЕТ ПСИХОЛОГІЇ ВБИВЦІ У СИСТЕМІ ЮРИДИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ, КРИМІНОЛОГІЇ ТА СУДОВОЇ ПСИХІАТРІЇ: ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ

**Постановка проблеми.**

Дослідження особистості вбивці є міждисциплінарним за своєю природою. Водночас кожна з наук – юридична психологія, кримінологія та судова психіатрія – формує власний предметний фокус, методологічний апарат і практичну мету. Відсутність чіткого розмежування цих предметів призводить до методологічної плутанини в експертній практиці, дублювання висновків та суперечностей у судових рішеннях. Проблема полягає в тому, що на практиці межі між психологічним, кримінологічним та психіатричним аналізом особи вбивці часто розмиваються, що ускладнює кваліфіковане використання спеціальних знань під час розслідування вбивств.

**Мета.** Здійснення порівняльного аналізу предмета психології вбивці у трьох зазначених дисциплінах, визначення їхніх спільних і відмінних рис та окреслення шляхів міждисциплінарної взаємодії.

**Аналіз стану опрацювання питання.**

У науковій літературі окремі аспекти цієї проблематики досліджувалися фрагментарно. Кримінальна психологія як основний теоретичний розділ юридичної психології вивчає психічні закономірності в системі «людина – злочин».

Її предмет – психічні закономірності, які проявляються в процесі формування злочинної установки особистості, підготовки і скоєння злочину. Кримінальна психологія вивчає, пояснює та прогнозує психологічні аспекти, пов’язані зі злочинністю. Кримінологія розглядає особу злочинця як один із центральних елементів науки. Однією з основних складових предмета науки кримінології є вчення про особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Без вивчення

особи злочинця неможливо до кінця з’ясувати всі інші кримінологічні проблеми, чи то детермінанти злочинності чи організація боротьби з нею [1].

Судова психіатрія вивчає різні психічні розлади стосовно питань кримінального і цивільного права, кримінального і цивільного процесу. Предметом судово-психіатричної експертизи є психічний стан особи у певні юридично значущі проміжки часу. Її основна мета – встановити, чи перебувала особа у стані осудності під час вчинення протиправного діяння. Дослідники зазначають, що принцип діалектичної єдності інтеграції та диференціації судових експертних наук розкривається через спільне дослідження психіатром і психологом юридичних критеріїв та розмежування психопатологічних або психологічних факторів.

**Виклад основного матеріалу.**

Порівняльний аналіз предмета психології вбивці у трьох дисциплінах дозволяє виокремити ключові відмінності.

**1. Юридична психологія (кримінальна психологія)**

Зосереджується на психологічних закономірностях злочинної поведінки. Її предмет – це психічні процеси, стани та властивості, що виникають і функціонують у системі «людина – злочин». Кримінальна психологія інтенсивно взаємодіє зі складовими юридичної психології – судовою та пенітенціарною. Серед інших психологічних галузей виокремлюється загальна, порівняльна, соціальна, екстремальна психологія.

Кримінальна психологія досліджує природу злочинної поведінки, злочинну мотивацію, формування злочинних установок. Особливий інтерес становить феномен «маски нормальності» та механізми психологічного захисту, притаманні серійним вбивцям. Механізми психологічного захисту особистості – це ті засоби, які найчастіше використовують злочинці для того, щоб наважитися на вчинення злочину або впоратися з напруженням після його вчинення. На прикладі серійних убивць дослідники демонструють механізми раціоналізації, заміщення, інтроекції, витіснення, проекції. Ці механізми не усвідомлюються особою і викривляють її сприйняття, пов’язуючись зі змістом вини як елемента суб’єктивної сторони вчиненого злочину [2, с. 10–11].

Важливим напрямом є дослідження психологічного портрета серійного вбивці, який формується з урахуванням таких чинників, як соціальне походження, ранні психотравми, типологія особистості, психопатологічні риси, девіан-

тна сексуальність, ставлення до жертв і контролю, а також тенденції до ритуалізації або символічного змісту вбивств. Психологічний портрет серійного вбивці досліджували представники психологічної галузі знань, зокрема Г. В. Котолик. У роботі наведено основні класифікації серійних убивць за мотиваційним, поведінковим та психологічним критеріями. Окрему увагу приділено узагальненню криміналістичних моделей поведінки, характерних для певних типів злочинців, зокрема: повторюваність сценаріїв, ритуальні дії, географічна локалізація, «підпис» злочинця, спосіб знищення або збереження тіла.

**2. Кримінологія**

Розглядає особу вбивці крізь призму соціально-правового аналізу. Її предмет – особа злочинця як елемент причинності злочинності та об'єкт запобігання. Предметом кримінології є вивчення злочинності як історично змінного соціально-правового явища, причин злочинності, особи злочинця і заходів із попередження злочинів. Кримінологічне вивчення особистості злочинця включає в себе два важливих феномени, такі як «особистість» (її фізичні, психічні, соціальні властивості) та «злочинна поведінка» [3].

Кримінологія використовує типологізацію злочинців, аналіз соціальних зв'язків і взаємодії особи із соціальним середовищем.

Кримінологічне вчення про особу злочинця включає вивчення осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. В однакових умовах різні люди поводяться по-різному: одні дотримуються закону, інші його порушують. Це дає підстави вважати, що особи, які обрали антисуспільний варіант поведінки, чинять так внаслідок певних їх властивостей, що обумовили саме цей вибір. Спроби визначити зв'язок між особистістю злочинця і його злочинною поведінкою здійснювались неодноразово, але так і не завершились успіхом [4].

**3. Судова психіатрія**

Має своїм предметом психічні розлади особи вбивці в їхньому судово-психіатричному значенні. Судова психіатрія – це спеціальний та самостійний розділ психіатрії, який вивчає різні психічні розлади стосовно питань кримінального і цивільного права, кримінального і цивільного процесу. Вона вирішує питання осудності, обмеженої осудності та неосудності, застосування примусових заходів медичного характеру.

Осудність, згідно з нормами кримінального права, є обов'язковою умовою притягнення особи до кримінальної відповідальності. Натомість неосудність

виключає таку відповідальність, адже вважається, що хворобливі порушення психіки заважають людині усвідомлювати свої дії або керувати ними. Неосудність закріплена у статті 19 Кримінального кодексу України [5, с. 240].

Судово-психіатрична експертиза під час розслідування вбивств призначається здебільшого амбулаторно, рідше – стаціонарно, у виняткових випадках – посмертні судово-психіатричні експертизи.

Міждисциплінарна взаємодія психіатра і психолога в експертній практиці ґрунтується на принципі розмежування психопатологічних і психологічних факторів. Предметом комплексної судової психолого-психіатричної експертизи є психічний стан особи у певні юридично значущі проміжки часу.

**Висновки.** Проведений порівняльний аналіз дозволяє сформулювати такі узагальнення: предметна відмінність трьох дисциплін полягає у фокусі дослідження: юридична психологія вивчає психологічні закономірності злочинної поведінки; кримінологія – особу злочинця в системі соціальної детермінації злочинності; судова психіатрія – психічні розлади та їхній вплив на осудність. Методологічна відмінність виявляється у переважанні психологічних методів (спостереження, бесіда, тестування) у кримінальній психології, соціологічних і статистичних методів – у кримінології, клінічних методів – у судовій психіатрії.

Спільна мета – забезпечення правосуддя кваліфікованою інформацією про особу вбивці – досягається через комплексну судову психолого-психіатричну експертизу, яка дозволяє одночасно оцінити як психологічні, так і психопатологічні чинники. Перспективним напрямом є подальша інтеграція знань трьох дисциплін у формі міждисциплінарних експертних досліджень, що відповідає європейським стандартам судової експертизи.

## Список використаних джерел

1. Дільна З. Допит серійних вбивць: процесуальні та тактико-психологічні особливості. Проблеми сучасних трансформацій. Серія : право, публічне управління та адміністрування. 2025. № 18. DOI: https://doi.org/10.54929/2786-5746-2025-18-01-26.

2. Фріс П. Кримінальне суспільство і кримінальна політика. Юридичний вісник України. 2016. 18 листоп. – 1 груд. С. 10–11.

3. Розовенко Е. Чинники формування особи серійного вбивці. Наукові перспективи. 2026. № 1 (67). С. 1503–1511. DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2026-1(67)-1503-1511.

4. Дрьомін В. М., Мельничук Т. В., Стрельковська Ю. О. Кримінологія. Особлива частина : навч.-метод. посіб. Одеса : Гельветика, 2018. DOI: https://doi.org/10.32837/11300.

12017.

5. Марчук А. І. Судова психіатрія : навч. посіб. Київ : Атіка, 2003. 240 с.

**Карпенко Наталія Сергіївна,**
*здобувачка 4 курсу, група ПС 5/23 БД,*
*Київський університет інтелектуальної*
*власності та права*

*Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат*
*психологічних наук, доцент, доцент кафедри*
*психології та філософії*

# ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА ОСОБИСТОСТІ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗЛОЧИНЦЯ: ПОРІВНЯННЯ МОДЕЛЕЙ

**Постановка проблеми.** Насильницька злочинність є однією з найбільш суспільно небезпечних форм кримінальної поведінки, оскільки безпосередньо пов'язана із заподіянням фізичної або психічної шкоди іншій людині. Пояснення такої поведінки неможливе виключно через аналіз обставин вчинення кримінального правопорушення, адже важливого значення набувають психологічні характеристики самого суб'єкта насильства: система його мотивів і цінностей, рівень агресивності, особливості емоційної регуляції, ставлення до інших людей, способи реагування на конфлікт та здатність контролювати власну поведінку. Саме тому дослідження психологічної структури особистості насильницького злочинця посідає важливе місце на перетині кримінальної психології та кримінології.

Складність проблеми полягає у відсутності єдиної психологічної моделі, яка могла б універсально пояснити механізм насильницької злочинної поведінки. Одні наукові підходи акцентують увагу на криміногенній спрямованості особистості та деформації її ціннісно-нормативної системи, інші – на агресивності, імпульсивності, емоційній нестійкості та недостатності самоконтролю. Окремі моделі розглядають насильство через особливості мотивації, когнітивної оцінки ситуації або як засвоєний спосіб розв'язання конфліктів і досягнення особистих цілей. Тому актуальним є не формування єдиного універсального «портрета» насильницького злочинця, а порівняння моделей, що пояснюють різні компоненти психологічної структури його особистості.

**Актуальність дослідження** зумовлена необхідністю переходу від спрощеного уявлення про насильницького злочинця як виключно агресивну та імпульсивну особу до комплексного аналізу психологічного механізму насиль-

ства. Агресивність сама по собі не є достатньою умовою кримінальної поведінки, так само як насильницьке кримінальне правопорушення не завжди є наслідком неконтрольованого емоційного спалаху. Насильство може мати реактивний, афективний, інструментальний або заздалегідь спланований характер, що передбачає різне співвідношення мотивації, емоційного стану, когнітивних установок і вольового контролю. Порівняння відповідних моделей дає можливість визначити психологічні компоненти, які мають найбільше значення для пояснення, прогнозування та профілактики насильницької злочинної поведінки.

**Мета.** Проаналізувати основні наукові моделі психологічної структури особистості насильницького злочинця, порівняти їх пояснювальні можливості та визначити психологічні компоненти, які найбільш повно характеризують механізм кримінальної насильницької поведінки.

**Аналіз стану опрацювання питання.** Проблема психологічних особливостей насильницького злочинця досліджується на перетині кримінології, кримінальної та юридичної психології. В. Василевич, розглядаючи кримінологічну характеристику насильницьких злочинів, акцентує увагу на системному аналізі відповідної категорії злочинності, що передбачає врахування характеристик особи злочинця, мотивації та обставин реалізації насильницької поведінки [1]. У «Курсі кримінології: Особлива частина» за редакцією О. Джужі насильницька злочинність представлена як окремий об’єкт кримінологічного дослідження, що дозволяє співвідносити особистісні характеристики правопорушника з ширшими соціальними та криміногенними чинниками [3].

Безпосередньо психологічний підхід представлений у праці В. Медведєва, в якій особистість злочинця та механізм злочинної поведінки розглядаються через систему психологічних характеристик, мотивацію, спрямованість особистості та особливості регуляції поведінки [2]. Р. Блекборн систематизував психологічні концепції кримінальної поведінки, приділяючи увагу особистісним властивостям, агресії, соціальному научінню та когнітивним механізмам, що дозволяє порівнювати різні моделі пояснення насильства [5].

І. Кудрявцев та Н. Ратинова дослідили кримінальну агресію з позицій експертної типології та судово-психологічної оцінки, що дає можливість диференціювати різні психологічні механізми агресивної поведінки та не зводити насильницького злочинця до одного універсального психологічного типу [6].

О. Храмцов, досліджуючи кримінальну вербальну агресію, розширив уявлення про форми агресивної поведінки, звернувши увагу на погрози, образи та інші форми деструктивного мовленнєвого впливу, а також на їх причини й умови [4].

Зроблений аналіз показує, що в науковій літературі психологічна структура особистості насильницького злочинця описується на декількох взаємопов’язаних рівнях: мотиваційно-ціннісному, когнітивному, емоційно-вольовому та поведінковому. Водночас кримінологічний підхід доповнює психологічний аналіз урахуванням соціального середовища та конкретної ситуації реалізації насильства.

Проте недостатньо з’ясованим залишається питання інтеграції зазначених підходів у комплексну модель, яка одночасно враховувала б стійкі властивості особистості, мотивацію, когнітивну інтерпретацію ситуації, емоційну регуляцію, засвоєні способи поведінки та вплив соціально-ситуаційних факторів. Важливим залишається також розмежування психологічних факторів ризику насильства та рис, які не можуть самі по собі розглядатися як безпосередні причини кримінальної поведінки.

**Виклад основного матеріалу.** У кримінологічній моделі особистість насильницького злочинця розглядається як елемент ширшого механізму злочинної поведінки. Значення мають не лише окремі психологічні риси, а й спрямованість особистості, її ставлення до правових і моральних норм, характер мотивів, попередній досвід та особливості ситуації, у якій реалізується насильство. Відповідно, насильницький злочинець не утворює абсолютно однорідного психологічного типу. Особи, які вчиняють умисні вбивства, тілесні ушкодження, насильницькі статеві злочини чи інші кримінальні правопорушення із застосуванням насильства, можуть суттєво відрізнятися за мотивацією та психологічними характеристиками. Спільною ознакою стає насамперед використання насильницького способу поведінки в конкретному механізмі кримінального посягання [1].

Кримінологічна модель також передбачає необхідність аналізу особистості у взаємодії із соціальним середовищем. Насильницька поведінка не виникає виключно внаслідок внутрішньої психологічної характеристики людини, а формується під впливом соціалізації, найближчого оточення, попереднього досвіду, засвоєних норм поведінки та конкретних життєвих обставин. Тому вивчення насильницької злочинності потребує співвіднесення властивостей конкретного

правопорушника з причинами та умовами відповідної категорії злочинності. Такий підхід дозволяє уникнути надмірної психологізації проблеми, за якої злочин пояснюється лише рисами характеру особи без урахування середовища, у якому ці риси формувалися та реалізовувалися [3].

Психологічна модель переносить центр аналізу на внутрішню структуру особистості та механізм прийняття рішення про злочинну дію. Важливе місце в ній посідає мотиваційно-ціннісна сфера, оскільки однакова зовнішня форма насильства може бути пов’язана з принципово різними внутрішніми спонуканнями. Насильницька дія може використовуватися для помсти, самоствердження, домінування, усунення перешкоди, отримання вигоди або реагування на суб’єктивно пережиту образу чи загрозу. Тому аналіз особистості насильницького злочинця має встановлювати не тільки те, що особа зробила, а й психологічне значення, якого вона надавала своїй поведінці, та мотиви, що визначали вибір саме насильницького способу дії [2].

Мотиваційно-особистісна модель особливо чітко демонструє відмінність між реактивним та інструментальним насильством. У першому випадку агресивна дія виникає як безпосередня відповідь на конфлікт, фрустрацію, реальну або суб’єктивно сприйняту загрозу. Тут істотного значення набувають імпульсивність, емоційна збудливість, низька толерантність до фрустрації та недостатня здатність контролювати афективну реакцію. Інструментальне насильство, навпаки, використовується як засіб досягнення певної мети. Воно може бути достатньо продуманим і не обов’язково супроводжуватися вираженим емоційним збудженням. Відтак модель, яка пояснює будь-який насильницький злочин лише імпульсивністю чи втратою контролю, не охоплює всієї різноманітності кримінальної поведінки [5].

Агресивно-поведінкова модель зосереджується на характері та способах реалізації агресії. У цьому підході важливо відрізняти агресивність як психологічну властивість від конкретної кримінальної агресії. Підвищена агресивність сама по собі не означає неминучого вчинення злочину. Кримінологічного і психологічного значення вона набуває у взаємодії з мотивацією, системою цінностей, конкретною ситуацією та можливостями вольового контролю. Аналіз кримінальної агресії дозволяє диференціювати різні механізми насильства: афективні реакції, імпульсивні дії, стійкі агресивні способи взаємодії та цілеспрямоване використання насильства як інструмента досягнення результату [6].

Важливим доповненням до агресивно-поведінкової моделі є дослідження вербальної агресії. Насильницька спрямованість поведінки не обмежується безпосереднім фізичним впливом. Погрози, залякування, образи та інші форми деструктивного мовленнєвого впливу можуть виступати способом психологічного тиску на іншу особу. Дослідження О. Храмцова демонструє, що кримінальна вербальна агресія має власні форми, причини та умови виникнення. З позиції психологічної структури це дозволяє виділити поведінково-комунікативний компонент: особа може засвоїти агресивні способи комунікації як звичний інструмент домінування, залякування або вирішення міжособистісних суперечностей [4].

Когнітивна модель акцентує увагу на тому, як особа сприймає, оцінює та інтерпретує поведінку інших людей. У структурі насильницької поведінки важливими можуть бути схильність сприймати неоднозначні дії як ворожі, перебільшувати рівень загрози, виправдовувати власну агресію або переносити відповідальність за неї на потерпілого. За таких умов суб’єкт може інтерпретувати власне насильство як нібито вимушену відповідь, захист власного статусу, покарання іншої особи або відновлення суб’єктивно зрозумілої справедливості. Когнітивні викривлення не діють ізольовано, а взаємодіють із мотивами, попереднім досвідом та емоційним станом, впливаючи на вибір поведінкової реакції [5].

Емоційно-вольова модель, своєю чергою, пояснює частину насильницьких дій через особливості регуляції гніву, фрустрації, страху, ревнощів, образи та інших інтенсивних переживань. Для реактивного насильства особливе значення може мати недостатня здатність відтермінувати поведінкову відповідь та перейти від первинного емоційного імпульсу до свідомого контролю власних дій. Однак цей підхід має чіткі межі: він ефективно пояснює імпульсивні форми агресії, але не може повністю пояснити сплановане насильство. Саме тому емоційно-вольові характеристики мають оцінюватися разом із мотивацією, цінностями та когнітивними установками особи [2; 6].

Порівняння розглянутих моделей дозволяє виокремити чотири основні компоненти психологічної структури особистості насильницького злочинця. Першим є мотиваційно-ціннісний компонент, який охоплює потреби, мотиви, цілі, установки та суб’єктивну допустимість застосування насильства. Другим є когнітивний компонент, що визначає сприйняття соціальних ситуацій, оцінюва-

ння загрози та способи пояснення власної поведінки. Третім виступає емоційно-вольовий компонент, пов’язаний із регуляцією гніву, фрустрації, афективних реакцій та контролем імпульсів. Четвертим є поведінково-комунікативний компонент, який відображає засвоєні способи розв’язання конфліктів, включаючи фізичну та вербальну агресію [2; 4; 5].

Водночас кримінологічний підхід вимагає доповнити цю структуру соціально-ситуаційним рівнем, оскільки психологічні характеристики не існують ізольовано від умов їх реалізації. Конкретний злочин є результатом взаємодії особистості з певною ситуацією: конфліктом, поведінкою інших осіб, доступністю об’єкта посягання, груповими нормами та попереднім соціальним досвідом. Таким чином, кримінологічна модель краще пояснює зовнішні умови реалізації насильства, тоді як психологічна – внутрішній механізм його мотивації та регуляції. Їх поєднання створює основу для інтегративного розуміння особистості насильницького злочинця [1; 3].

Отже, найбільший пояснювальний потенціал має інтегративна модель. Вона не передбачає існування єдиного набору рис, за яким можна однозначно визначити потенційного насильницького злочинця. Натомість кримінальна поведінка розглядається як результат взаємодії мотиваційно-ціннісної спрямованості, когнітивних установок, особливостей емоційно-вольової регуляції, засвоєних агресивних моделей поведінки та конкретних соціально-ситуаційних умов. Такий підхід дозволяє не лише пояснювати вже вчинене насильство, а й точніше визначати напрями психологічної діагностики, корекції та профілактики повторної агресивної поведінки [2; 3; 6].

**Висновки.**

1. Психологічна структура особистості насильницького злочинця не може бути зведена до однієї універсальної риси, зокрема агресивності, імпульсивності чи емоційної нестійкості. Вона становить систему взаємопов’язаних мотиваційно-ціннісних, когнітивних, емоційно-вольових і поведінково-комунікативних компонентів, які реалізуються в конкретних соціальних та криміногенних умовах.

2. Порівняння моделей показує, що кримінологічний підхід пояснює насильницьку поведінку через взаємодію особистості із соціальним середовищем та ситуацією злочину, мотиваційно-особистісний – через систему мотивів і цінностей, когнітивний – через особливості сприйняття й інтерпретації соціаль-

них ситуацій, емоційно-вольовий – через механізми регуляції афекту та імпульсів, а агресивно-поведінковий – через сформовані способи реалізації фізичної та вербальної агресії.

3. Важливим для психологічної оцінки є розмежування реактивного та інструментального насильства. Реактивна агресія більшою мірою пов'язана з емоційним збудженням, фрустрацією та недостатнім самоконтролем, тоді як інструментальне насильство може бути цілеспрямованим, усвідомленим та використовуватися як засіб досягнення певної мети. Це підтверджує неможливість створення єдиного універсального психологічного профілю насильницького злочинця.

4. Найбільший пояснювальний потенціал має інтегративна модель, яка поєднує психологічний та кримінологічний підходи й розглядає насильницьку поведінку як результат взаємодії особистісних, мотиваційних, когнітивних, емоційно-вольових, поведінкових і соціально-ситуаційних факторів. Її використання створює більш обґрунтовану основу для психологічної діагностики, прогнозування ризику повторного насильства та розроблення профілактичних і корекційних заходів.

## Список використаних джерел

1. Василевич В. В. Поняття кримінологічної характеристики насильницьких злочинів. Право України. 1997. № 12. С. 82–84.

2. Медведєв В. С. Кримінальна психологія : підручник. Київ : Атіка, 2004. 368 с.

3. Курс кримінології : Особлива частина : підручник : у 2 кн. Кн. 2 / М. В. Корнієнко, Б. В. Романюк, І. М. Мельник та ін. ; за заг. ред. О. М. Джужі. Київ : Юрінком Інтер, 2001. 480 с.

4. Храмцов О. М. Кримінологія вербальної агресії : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2003. 19 с.

5. Блэкборн Р. Психология криминального поведения. Санкт-Петербург : Питер, 2004. 496 с. (Мастера психологии).

6. Кудрявцев И. А., Ратинова Н. А. Криминальная агрессия (экспертная типология и судебно-психологическая оценка). Москва : Изд-во Моск. ун-та, 2000. 192 с.

**Шевельов В’ячеслав Олександрович,**
*здобувач 4 курсу, група ПС 5/23 БД,*
*Київський університет інтелектуальної власності та права*

*Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та філософії*

## КОНСТРУКТ ПСИХОПАТІЇ: ІСТОРІЯ ФОРМУВАННЯ ТА СУЧАСНИЙ ЗМІСТ

**Постановка проблеми.** Конструкт психопатії пройшов тривалий шлях еволюції від описової психіатричної категорії до складного багатовимірного психологічного феномену. Основна проблема полягає в тому, що попри значну кількість досліджень, у сучасній науці тривають дискусії щодо точної структури психопатії, її ключових маркерів та меж із суміжними розладами особистості. Історично склалося так, що розуміння цього явища формувалося під впливом різних, інколи розрізнених теоретичних підходів. Це створює певні труднощі у формуванні єдиної методологічної бази. На сьогодні існує необхідність систематизувати накопичені знання, простежити еволюцію підходів до психопатії та визначити, яке саме змістовне наповнення вкладається у цей конструкт сучасною психологічною наукою.

**Актуальність проблеми** зумовлена потребою в чіткому теоретичному осмисленні феномену психопатії, оскільки в сучасній психологічній науці досі існують розбіжності щодо його меж та трактування. Термін «психопатія» нерідко використовується занадто широко, зокрема й поза професійним контекстом, що призводить до викривлення його первинного значення. Для практичного психолога критично важливо спиратися на доказову базу, орієнтуватися в сучасних діагностичних моделях та розуміти, як саме еволюціонували підходи до цього явища. Тому систематизація історичних етапів формування конструкту психопатії та визначення його актуального наукового змісту є необхідним підґрунтям для грамотної психодіагностичної роботи, розуміння поведінкових патернів та запобігання необґрунтованій стигматизації особистості.

**Мета.** Проаналізувати історію формування теоретичних підходів до феномену психопатії та з’ясувати сучасний науковий зміст цього конструкту як бага-

товимірного психологічного явища.

**Аналіз стану опрацювання питання.** Проблема концептуалізації та оцінки конструкту психопатії перебуває у фокусі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, які розглядають її крізь призму клінічної, соціальної психології та нейробіології. Історичні аспекти еволюції цього поняття та фундаментальні підходи до його вимірювання ґрунтовно досліджено у зарубіжних оглядах Г. Харріса, Т. Скіллінг та М. Райс. Визначальний внесок у розробку критеріїв та перевірку валідності оцінки психопатії належить Р. Хаеру, праці якого стали методологічною базою для багатьох емпіричних досліджень.

Окремий потужний пласт становлять розвідки, присвячені нейрокогнітивним та етіологічним особливостям психопатії. Так, питання дефіциту емпатії, порушення розпізнавання емоцій та нейровізуалізаційні аспекти розкрито у роботах Е. Відінг, Е. МакКрорі та А. Сеара-Кардосо.

Водночас у вітчизняній науці активно розробляється концепт субклінічної психопатії як невід'ємної складової «Темної тріади» особистості. Специфіку непатологічних проявів психопатії, що характеризуються емоційною холодністю, егоцентризмом, імпульсивністю та схильністю до маніпуляцій, детально проаналізовано у працях Я. В. Чаплака, Г. В. Чуйко та І. М. Зварича. Своєю чергою, сучасну проблематику термінологічної трансформації, гендерну специфіку проявів та існування так званої «успішної психопатії» глибоко аналізує у своїх новітніх дослідженнях Л. Спицька.

**Виклад основного матеріалу.**

Історія дослідження психопатії почалася на початку XIX століття, коли цей термін позначав загальний психологічний дефект, а згодом трансформувався у концепцію «морального божевілля» – порушення емоційної сфери та моральної відповідальності при збереженому інтелекті. До середини XX століття поняття міцно пов'язали з антисоціальною поведінкою та розладами особистості, а фундаментальний прорив у його розумінні здійснив Герві Клеклі, який виділив 16 ключових ознак психопатії (серед яких поверхневий шарм, егоцентризм, емоційна бідність і відсутність каяття) та пояснив її через нездатність засвоювати моральні норми за допомогою емоцій, хоча пізніше з'ясувалося, що базові емоції психопатам все ж доступні. На основі цих напрацювань Роберт Хаер створив надійний діагностичний інструмент, а саме: «Контрольний список психопатії», та розділив розлад на два виміри: афективно-міжособистісний та

поведінковий, що згодом породило тривалі наукові дискусії та перехід до трифакторної моделі. Паралельно в офіційних психіатричних класифікаціях сформувалися суміжні поняття антисоціального та дисоціального розладів особистості, проте у діагностичних посібниках фокус поступово змістився з глибинних рис особистості на видимі поведінкові критерії. Незважаючи на такий тривалий розвиток концепції, більшість досліджень психопатії проводилися майже виключно на ув'язнених чоловіках у Північній Америці, що досі залишає багато важливих питань без відповіді [2].

Психопатія – це стан, який вже давно захоплює уяву громадськості та наукового середовища. Особи з психопатією завдають суспільству значних збитків, як у вигляді прямих фінансових наслідків їхньої злочинної поведінки та відсутності нормальної участі в трудовому житті, так і з огляду на емоційні та психологічні втрати їхніх жертв [3].

За статистичними оцінками, хоча поширеність психопатії в загальній популяції західного світу становить лише 0,6–1,2 %, серед ув'язнених цей показник сягає 16–25 %, а щорічні економічні збитки від цього розладу лише у США оцінюються приблизно у 460 мільярдів доларів. Крім того, розлад несе високу ціну і для самих носіїв: від конфліктів у близьких стосунках і проблем із працевлаштуванням до підвищеного рівня смертності [1].

Масштаб окресленої загрози вимагає від науковців та практиків граничної точності в діагностиці, проте саме тут виникає головна методологічна колізія, пов'язана з різними науковими традиціями. Якщо у світовій практиці психопатія виступає вузьким синдромом із вираженим дефіцитом емпатії та совісті, то у вітчизняному просторі під впливом класичної психіатричної школи сформувалося значно ширше розуміння цього явища. Довгий час це поняття використовували як узагальнювальну назву для цілого спектра характерологічних відхилень, що яскраво простежується у вітчизняній довідковій літературі.

За сучасним тлумачним психологічним словником України психопатія – це стійка патологія характеру, що формується з дитинства і проявляється в порушенні емоційно-вольової сфери при збереженому інтелекті, заважаючи людині адаптуватися в соціумі. Вона виникає через вроджену неповноцінність нервової системи або перенесені зовнішні ураження, а ступінь її вираженості в дорослому віці коригується вихованням і середовищем.

Порівнюючи наведену словникову класифікацію із сучасними світовими тенденціями, ми бачимо, що більшість перелічених типів у сучасних міжнародних класифікаціях уже не ототожнюються з психопатією, а розглядаються як окремі розлади особистості. Натомість актуальний науковий зміст конструкту психопатії сьогодні суттєво звузився і сфокусувався навколо специфічного комплексу рис, який у сучасній диференціальній психології найповніше розкривається через призму «Темної тріади» та поділу на первинну і вторинну форми.

За науковими даними, для психопатичних особистостей характерні емоційна черствість, брак емпатії та тривожності, а також виражений егоцентризм і зарозумілість. Через нездатність відчувати провину чи каяття вони не можуть будувати здорові стосунки, натомість схильні до домінування, брехні, маніпуляцій та ігнорування соціальних норм. Їхня поведінка вирізняється імпульсивністю, безвідповідальністю, конфліктністю та постійним пошуком ризику й гострих відчуттів. Дослідники також поділяють психопатію на первинну (спадкову), за якої людина зовні чарівна, але емоційно холодна й пригнічує свої почуття, та вторинну (сформовану під впливом дитячого досвіду), що супроводжується дратівливістю та нездатністю контролювати емоції. Загалом розлад проявляється на чотирьох рівнях: в емоційній сфері (афективно), у міжособистісному спілкуванні, через специфічний спосіб життя та в антисоціальних вчинках [5].

Такий поділ психопатії на первинну та вторинну дозволяє глибше зрозуміти природу та походження цього феномену. Якщо первинна форма зумовлена вродженими нейробіологічними чинниками, то вторинна формується під впливом деструктивного середовища та дитячих психотравм. Саме ця комплексна чотирирівнева структура пояснює, чому в науковій літературі психопатія розглядається як один із найбільш стійких та резистентних до будь-якого корекційного впливу станів, адже її ядром є повна відсутність в особистості внутрішньої потреби у змінах.

Успішність діагностики та лікування психопатії безпосередньо залежить від ступеня тяжкості розладу та особистих якостей пацієнта, зокрема від глибини патології його «суперего» і здатності сформувати щирий емоційний зв’язок із психотерапевтом. Головна складність терапії полягає в тому, що вона вимагає від клієнта чесності, усвідомлення проблеми та прийняття власної відповідальності, тоді як психопати вкрай схильні до брехні й маніпуляцій. Через це психотерапія зазвичай дієва лише для молодих людей, які ще не мають стій-

ких життєвих переконань і відчувають труднощі із соціалізацією. Ефективність медикаментозного втручання також залишається неоднозначною: хоча іноді при розладах особистості допомагають антидепресанти, нормотиміки чи антипсихотики, в інших випадках препарати не дають жодного результату. Загалом сучасні дані підтверджують давню тезу про невиліковність цих станів, оскільки у найважчих випадках навіть поєднання психотерапії з ліками виявляється безсилим [4].

**Висновки.**

1. Теоретико-методологічний аналіз історії формування підходів свідчить, що конструкт психопатії трансформувався з вузької описової психіатричної категорії у складний багатовимірний психологічний феномен. Сьогодні його вивчення об’єднує здобутки клінічної та соціальної психології, а також сучасної нейробіології.

2. Сучасний науковий зміст психопатії базується на комплексному поєднанні афективно-міжособистісних, поведінкових та нейрокогнітивних маркерів. Ключовими критеріями виступають глибокий дефіцит емпатії, порушення розпізнавання емоцій, емоційна холодність, егоцентризм, імпульсивність та схильність до маніпуляцій, в основі яких лежить взаємодія генетичних передумов і соціальних чинників.

3. Актуальні дослідження виявляють необхідність чіткого методологічного розмежування клінічних форм розладу (за діагностичними критеріями Р. Хаера) та субклінічної психопатії як складової «Темної тріади» особистості. Такий диференційований підхід дозволяє об’єктивно аналізувати непатологічні прояви психопатичних рис, гендерну специфіку та феномен так званої «успішної психопатії».

4. Подолання термінологічних розбіжностей та опора на доказові діагностичні моделі є критично необхідними в роботі практичного психолога для точної диференціації розладів і запобігання необґрунтованій стигматизації особистості.

## Список використаних джерел

1. Almas I., Lordos A. A narrative review of psychopathy research: current advances and the argument for a qualitative approach. The Journal of Forensic Psychiatry & Psychology. 2025. Vol. 36, No. 3. P. 356–406. DOI: https://doi.org/10.1080/14789949.2025.2456208.

2. Harris G. T., Skilling T. A., Rice M. E. The Construct of Psychopathy. Crime and Justice. 2001. Vol. 28. P. 197–264. DOI: https://doi.org/10.1086/652211.

3. Viding E., McCrory E., Seara-Cardoso A. Psychopathy. Current Biology. 2014. Vol. 24, No. 18. P. R871–R874. DOI: https://doi.org/10.1016/j.cub.2014.06.055.

4. Спицька Л. Психопатія: міф чи божевільна реальність? Psychology Travelogs. 2023. № 2. С. 148–155. DOI: https://doi.org/10.31891/PT-2023-2-13.

5. Чаплак Я. В., Чуйко Г. В., Зварич І. М. Темна тріада: суть, контент, специфіка. Наукові інновації та передові технології. Серія: Психологія. 2024. № 3 (31). С. 1390–1402. DOI: https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-3(31)-1390-1402.

**Черненко Діана Русланівна,**
*здобувачка 4 курсу, група ПС 5/23 БД,*
*Київський університет інтелектуальної*
*власності та права*

*Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат*
*психологічних наук, доцент, доцент кафедри*
*психології та філософії*

# ІНСТРУМЕНТАЛЬНА ТА РЕАКТИВНА АГРЕСІЯ: КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ І ПРОБЛЕМА ЇХ ЗАСТОСУВАННЯ НА ПРАКТИЦІ

**Постановка проблеми.** Проблема агресії та агресивності протягом століть розглядалася з філософських, релігійних та літературних позицій, проте лише у XX столітті вона стала предметом систематичних наукових досліджень. Сьогодні теоретична сфера агресії розробляється у психологічному, соціологічному, політологічному, біологічному та антропологічному напрямах, відображаючи багатовимірний рівень соціального життя. Кваліфікація агресивної поведінки належить до найскладніших завдань судово-психологічної експертизи та кримінальної психології.

У судово-експертній та правоохоронній практиці оцінка деструктивного діяння безпосередньо залежить від встановлення його мотиваційної структури: чи вчинено акт як спланований засіб досягнення позаагресивної мети (інструментальна агресія), чи він став імпульсивною реакцією на фрустрацію, загрозу або афективне збудження (реактивна агресія). Ескалація таких проявів, як жорстокість, насильство та всеохопне відчуження, становить загрозу розвитку людства.

Попри наявність теоретичного розподілу агресії на інструментальну та реактивну, їх розмежування на практиці стикається із суттєвими труднощами. Прагматична мета та афективна розрядка в реальних протиправних діяннях часто переплітаються. В умовах затяжного макросоціального стресу, десоціалізації, руйнування правових гарантій та відчуття безкарності межі між цими феноменами стають розмитими. Це створює ризик спотворення юридичної та експертної оцінки суб’єктивної сторони правопорушення.

**Мета.** Теоретично обґрунтувати критерії розмежування інструментальної та реактивної агресії з урахуванням філософсько-правових концепцій, форм її

вияву (зокрема в умовах масової поведінки) та соціально-психологічних чинників, а також виявити проблеми їх застосування у судово-експертній практиці.

**Аналіз стану опрацювання питання.** Філософсько-правові витоки розуміння агресії як вродженого потягу або набутої реакції сягають Античності. Ж.-Ж. Руссо вбачав причини деструктивності не в людській природі, а в негативних обставинах суспільного устрою та неадекватному вихованні. Натомість Т. Гоббс обґрунтував необхідність соціальних норм, обмежень та державної влади для контролю над вродженими деструктивними імпульсами людини у стані «війни всіх проти всіх». Філософську проблематику витоків агресії розробляли також Р. Декарт, Дж. Локк та Г. Лейбніц [5, с. 125–130; 2, с. 197–205].

Фундаментальні психологічні та біологічні механізми виникнення агресії висвітлено у працях З. Фройда (інстинктивізм), К. Лоренца (етологічний підхід, де агресія бачиться як інстинкт збереження виду та основа внутрішньовидової конкуренції чи навіть позитивних прагнень до самореалізації), А. Адлера (агресія як компенсація почуття неповноцінності й прагнення влади), Дж. Долларда (фрустраційна теорія), А. Бандури (теорія соціального научіння та спостереження за родинними та медійними зразками), А. Басса та М. Доугела, Л. Берковіца та Р. Берона і Д. Річардсон (модель поведінки, спрямована на завдання шкоди) [3, с. 112–118; 1, с. 62–65; 5, с. 125–130; 2, с. 197–205].

Екзистенційні витоки деструктивності та оборонної агресії, викликаної страхом перед уявною загрозою й невиконанням екзистенціальних потреб, детально описано Е. Фроммом.

У вітчизняному та зарубіжному науковому дискурсі специфіку кримінальної та соціальної агресії аналізували В. Тимошенко, В. Чорнописька, А. Реан, В. Кудрявцев, О. Змановська, Ф. Сафуанов та ін. Особливості функціонування агресивних реакцій у кризовому суспільстві висвітлюють М. Слюсаревський, П. Духлій, Д. Трофімова та В. Васютинський [3, с. 112–118; 4, с. 58–59; 5, с. 125–130; 2, с. 197–205].

**Виклад основного матеріалу.**

**1. Понятійно-категоріальний апарат та методологічні засади розмежування**

Класичне визначення А. Басса описує агресію як реакцію, що завдає шкоди іншому організму, та класифікує її за шкалами: фізична – вербальна, активна – пасивна, пряма – непряма. Проте сучасний підхід Р. Берона і

Д. Річардсона визначає агресію як цілеспрямовану модель поведінки (а не просто емоцію чи установку), що передбачає намір викликати негативні наслідки та очікування результату, що виключає випадкове заподіяння шкоди [4, с. 58–59; 5, с. 125–130; 2, с. 197–205]. На відміну від тваринної доцільної агресії (яка є чинником еволюційного відбору), людська агресія у суспільстві набуває характеру насильства – спотвореної свідомої реакції особистості на подразники середовища [2, с. 197–205].

Слід принципово розмежовувати:

**Агресія:** конкретний поведінковий акт, цілеспрямований психічний стан або модель поведінки.

**Агресивність:** стабільна риса особистості, готовність до агресії. Прояв агресивності є результатом складної взаємодії особистісних (трансситуаційних) та ситуаційних факторів [4, с. 58–59; 5, с. 125–130; 2, с. 197–205].

За мотиваційною спрямованістю виокремлюють:

**Інструментальна агресія:** заподіяння шкоди є засобом («інструментом») досягнення позаагресивної мети (збагачення, статус, влада, самозахист).

**Реактивна (емоційна, ворожа) агресія:** головною метою є безпосереднє завдання шкоди як відповідь на фрустрацію, загрозу чи провокацію.

У масовій поведінці (натовпі) виокремлюють додаткові модифікації: експресивну, імпульсивну, афективну, а також ворожу та інструментальну [3, с. 112–118; 4, с. 58–59; 5, с. 125–130].

## 2. Соціально-психологічні та філософські детермінанти агресивної поведінки

Детермінація агресивної поведінки має комплексний характер:

Біологічні, етологічні та екзистенційні чинники: вроджені інстинкти самозбереження, прагнення подолати почуття неповноцінності, а також оборонний страх перед уявною загрозою та блокування екзистенціальних потреб у масовому суспільстві.

Фрустрація, провокації та оточення: фрустрація виникає через розходження між рівнем запитів і реальними досягненнями. Вона найімовірніше викликає агресію, якщо є інтенсивною, неочікуваною або сприймається як сваволя. За неможливості прямої відповіді відбувається зміщення агресії на замісні об’єкти або на самого себе. Сильнішим детермінантом є пряма фізична чи вербальна

провокація («удар на удар»), а також вплив «сторонніх спостерігачів» (підбурювання чи схвалення).

Соціальне научіння та правовий дискурс: агресія засвоюється через спостереження за родиною, субкультурою та ЗМІ (А. Бандура). Роль суспільних норм і державного примусу полягає в обмеженні деструктивних потягів (Т. Гоббс). Водночас знизити агресію можна через відсутність вигоди від її застосування та високу ймовірність суворого покарання [4, с. 58–59; 5, с. 125–130; 2, с. 197–205].

**3. Проблеми практичної оцінки та кваліфікації у судово-експертній діяльності**

У практиці судово-психологічної експертизи диференціація інструментальної та реактивної агресії ускладнюється через такі чинники:

Помилкове трактування вольового контролю: наявність цілеспрямованості та рішучості під час реактивного афективного спалаху чи фрустрації часто помилково кваліфікується як спланована інструментальна агресія.

Інструменталізація афекту: закріплення успішного досвіду реактивної агресії (або отримання вигоди) призводить до того, що афективні спалахи стають звичним інструментом домінування.

Макросоціальна кризовість і відчуження: у масовому суспільстві пригнічений стан продукує страх, який витісняється агресивністю; реактивний афект раціоналізується та прикривається псевдоінструментальними мотивами.

Складність методологічного синтезу: хоча окремі теорії прагнуть пояснити агресію через єдиний медіатор (інстинкти, научіння, гнів), у практиці експертизи необхідний системний підхід («ризоматичний» аналіз), оскільки деструктивний акт є результатом взаємодії багатьох чинників [3, с. 112–118; 4, с. 58–59; 5, с. 125–130; 2, с. 197–205].

**Висновки.**

1. Інструментальна та реактивна агресія розмежовуються за провідною мотиваційною метою, наявністю позаагресивної вигоди, усвідомленістю наміру та ступенем афективної детермінації.

2. Диференціація «агресії» (як поведінкового акту або моделі) та «агресивності» (як риси) є критичною: у неагресивних осіб деструктивна дія провокується переважно ситуаційними чинниками (фрустрація, провокація, підбурюва-

ння), тоді як в агресивних – особистісною готовністю та специфічним научінням.

3. Практичні проблеми судово-експертної кваліфікації полягають у маскуванні реактивних афективних спалахів під інструментальну поведінку, а також у складності розмежування свідомого насильства й імпульсивного витіснення страху в умовах макросоціальної кризи.

## Список використаних джерел

1. Галицька О. В. Агресія та її похідні. Людина і суспільство: економічний та соціокультурний розвиток : зб. тез доп. X Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Рівне, 4 квіт. 2023 р.). Рівне, 2023. С. 62–65.

2. Качмар О. В. Агресія як соціальний феномен. Нова парадигма. 2014. Вип. 125. С. 197–205.

3. Сахарова К. О. Психологічні детермінанти агресивної поведінки особистості в умовах соціальної нестабільності. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2025. № 6. С. 112–118. DOI: https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2025.6.17.

4. Тимошенко В. І. Агресивна поведінка: її сутність та причини. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2015. № 6 (164). С. 58–59.

5. Чорнописька В. Агресія як детермінуючий чинник протиправної поведінки людини. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Юридичні науки. 2023. Т. 10, № 2 (38). С. 125–130. DOI: https://doi.org/10.23939/law2023.38.125.

**Євко Дарина Віталіївна,**
*здобувачка 4 курсу, група ПС 5/23 БД,*
*Київський університет інтелектуальної*
*власності та права*

*Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат*
*психологічних наук, доцент, доцент кафедри*
*психології та філософії*

# ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПРОФАЙЛІНГ: ІСТОРІЯ ПІДХОДІВ І СУЧАСНИЙ СТАН ЕМПІРИЧНОЇ ПЕРЕВІРКИ

**Постановка проблеми.** Психологічний профайлінг виник як специфічна прикладна методика складання портрета невідомої особи за слідами її життєдіяльності та особливостями поведінки. Історично формування цього напряму спиралося переважно на емпіричні спостереження, аналіз деструктивних вчинків та інтуїтивний досвід фахівців. Проте сьогодні ключова проблема полягає у критичному розриві між практичним застосуванням профайлінгу та його фундаментальним психологічним обґрунтуванням. Незважаючи на широке використання методу у світовій практиці – від розслідування правопорушень до кадрового менеджменту та масової психодіагностики в соціумі, – у вітчизняній науці досі бракує єдиної методологічної бази. Ця база мала б об’єднувати досягнення когнітивної, поведінкової та особистісної психології для створення комплексної, доказової моделі людини. Профайлінг часто помилково сприймається як суто ужитковий інструмент, тоді як його справжній потенціал як цілісної психологічної дисципліни, що здатна пояснювати глибинні мотиви та механізми прийняття рішень, залишається недостатньо розкритим.

**Актуальність дослідження** зумовлена зростаючою соціальною та професійною потребою у надійних прогностичних інструментах оцінки людської поведінки. У сучасному світі ефективна міжособистісна взаємодія, психологічне консультування, а також превенція конфліктів чи правопорушень вимагають уміння аналізувати не лише статичні риси характеру, а й динамічні психологічні маркери особистості: її вербальні та невербальні патерни, мімічні реакції, акцентуації та приховані наміри. Застосування психологічних методів оцінки особи вимагає обов’язкового переходу від суб’єктивного «читання людини» до об’єктивної, науково вивіреної діагностики. Саме тому перевірка валідності

методик профайлінгу, що базуються на інтеграції психологічних та соціологічних знань, стає вкрай нагальним завданням для сучасної емпіричної науки, яка прагне відокремити доказові методи від псевдонаукових стереотипів.

**Мета.** Проаналізувати історію формування підходів до психологічного профілювання особистості та з'ясувати сучасний стан емпіричної перевірки профайлінгу як надійного наукового інструменту оцінювання й прогнозування поведінки.

**Аналіз стану опрацювання питання.** Проблема розробки та застосування психологічного профайлінгу перебуває у фокусі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних науковців, які розглядають її крізь призму різних дисциплін. Історичні та практичні аспекти використання технологій профайлінгу поліцією зарубіжних країн (зокрема США та Ізраїлю) ґрунтовно досліджено у працях В. П. Казміренка [7] та у зарубіжних оглядах під редакцією Дж. Перлини (J. Perlyna) [1]. Впровадження цих новітніх психологічних технологій безпосередньо в діяльність правоохоронних органів України, починаючи з кінця 1990-х років, систематизовано в дослідженнях О. В. Іваненка [6].

Окремий потужний пласт становлять розвідки, присвячені прикладному інструментарію профайлінгу. Так, питання верифікації брехні та розпізнавання прихованих емоцій через аналіз невербальних візуальних маркерів розкрито у роботах Б. В. Хомуленка [10], діагностику емоційного інтелекту – у працях М. Белецької [2] та Д. Люсіна [4], а алгоритми моделювання мімічних реакцій – у дослідженнях Г. М. Єфімова [5]. Профілактичний потенціал методу та його значення для встановлення особи злочинця детально проаналізовано К. В. Калюгою [8] та О. О. Гребенюком [3]. Водночас етико-правові виклики, пов'язані з ризиками стигматизації та кримінально-правовими наслідками необґрунтованого профілювання (зокрема через призму концепції desistance), глибоко аналізує у своїх новітніх працях В. О. Туляков [9].

**Виклад основного матеріалу.** Історично профайлінг виник у криміналістиці як інструмент моделювання особистості невідомого злочинця, але згодом успішно поширився на сферу громадської безпеки, наприклад, досвід авіакомпанії «Ель Аль». Хоча іноземні правоохоронці системно залучають профайлерів, в Україні цей напрям робить лише перші кроки, що актуалізує потребу його впровадження в умовах реформування Національної поліції. Сучасний профайлінг – це комплексна міждисциплінарна методика прогностичної оцінки поведінки.

Вона ґрунтується на аналізі найбільш інформативних маркерів: специфіки зовнішності, патернів вербальної та невербальної комунікації, а також середовища перебування особи [8].

Ключовим завданням психологічного профайлінгу є ідентифікація поведінкових патернів та маркерів обману за допомогою структурованих інтерв'ю й тестових методик. Метод успішно застосовується і поза правоохоронною сферою, зокрема в корпоративному та HR-менеджменті. Комплексний аналіз зовнішності, мовлення та невербальних сигналів дозволяє фахівцям прогнозувати схильність осіб до девіантної поведінки, суттєво мінімізуючи ризики під час рекрутингу [1].

Хоча для вітчизняної юридичної психології профайлінг залишається відносно новим і маловивченим напрямом, світова практика, а насамперед досвід США та Ізраїлю, беззаперечно доводить його ефективність у сфері гарантування громадської безпеки, антитерористичної діяльності та розшуку правопорушників. Генеза психологічного профілювання як самостійного прикладного інструменту бере свій початок ще у середині XX століття. Його першовідкривачем традиційно вважають американського психіатра Джеймса Брассела. У 1956 році, на запит правоохоронців, він розробив безпрецедентно точний поведінковий портрет серійного підривника Джорджа Метескі. Цей здобуток, а також подальша ефективна участь фахівця у резонансних розслідуваннях, зокрема, у справі «Бостонського душителя», стали каталізатором стрімкої популяризації методу.

Важливим етапом інституціоналізації профайлінгу стало створення у 1972 році Відділу поведінкових наук на базі Академії ФБР у Квантіко (штат Вірджинія). Згодом, починаючи з 1985 року, Федеральне бюро розслідувань США масштабувало цей досвід, інтегрувавши технології профілювання у спеціалізовану програму ViCAP, ключовою метою якої є аналіз та розкриття насильницьких злочинів серійного характеру. З того часу метод отримав потужне наукове обґрунтування завдяки міждисциплінарній співпраці юристів, криміналістів та фахівців у галузі психічного здоров'я. Проте у сучасному науковому середовищі досі тривають термінологічні дискусії щодо понятійного апарату: тоді як частина дослідників використовує дефініції «психологічний портрет» та «психологічний профіль» як тотожні поняття, інші науковці ж наполягають на їх чіткому методологічному розмежуванні [7].

Сучасний інструментарій психологічного профайлінгу є багатовимірним і ґрунтується на аналізі невербальних маркерів, міміки, кінесики та психолінгвістичних особливостей. Можна виокремити такі ключові методи діагностики:

1. **Експертний аналіз невербальної комунікації.** Розкодування тілесних сигналів для ідентифікації прихованих емоцій та істинних намірів людини, що дозволяє фіксувати як ситуативні афективні реакції, так і стійкі поведінкові тенденції [10].

2. **Діагностика емоційного інтелекту.** Оцінка здатності до рефлексії та регуляції власних емоцій (до прикладу, за методикою «ЕмІн» Д. Люсіна). Розвинений емоційний інтелект оптимізує взаємодію, що є критично важливим для ефективної роботи психолога [4; 2].

3. **Моделювання мімічних реакцій.** Спираючись на закономірності мімічного відображення емоцій (за дослідженнями Г. М. Єфімова), фахівці здійснюють швидку візуальну діагностику, верифікують щирість співрозмовника та виявляють приховані конфлікти [5].

4. **Криміналістичний аналіз поведінки.** Спеціалізований підхід для вивчення вчинків і прогнозування ризиків, який демонструє найвищу ефективність у роботі з девіантними особами та потенційними правопорушниками [3].

5. **Лінгвістичне профілювання.** Психолінгвістичний аналіз стилістики, лексики та синтаксису мовлення, що дає змогу об’єктивно оцінити загальний культурно-освітній рівень суб’єкта, його актуальний психоемоційний стан та замасковані мотиви.

У вітчизняній практиці психологічний портрет розглядається як комплексна модель особистості злочинця. Попри його високу результативність (збіг характеристик сягає 80 %), в Україні цей інструмент виконує виключно орієнтувально-розшукову функцію і не має сили судового доказу [6].

Водночас застосування поведінкового та інструментального профайлінгу (поліграфа) гостро порушує питання етико-правових меж. Підміна об’єктивного аналізу діяння оцінкою «типу особистості» несе ризик стигматизації. Згідно з концепцією desistance Ш. Маруни, такі нормативні ярлики реанімують концепцію «небезпечного стану», упереджують кваліфікацію та блокують ресоціалізацію. Тому метод має спиратися на сувору антистигматизаційну доктрину, залишаючись суто допоміжним інструментом [9].

**Висновки.**

1. Теоретико-методологічний аналіз історії підходів доводить, що психологічний профайлінг успішно трансформувався з інтуїтивного методу розслідування (починаючи з досвіду спецпідрозділів ФБР) у комплексну, міждисциплінарну технологію. Сьогодні він об’єднує досягнення когнітивної, особистісної психології, криміналістики та візуальної психодіагностики.

2. Сучасний арсенал профайлінгу спирається на експертний аналіз невербальної комунікації, оцінку емоційного інтелекту, моделювання мімічних реакцій та лінгвістичне профілювання. В Україні ці методи активно впроваджуються як у правоохоронну діяльність, так і в корпоративний сектор, проте інформація профайлера наразі має виключно орієнтувально-пошуковий, а не доказовий характер.

3. Оцінка стану емпіричної перевірки традиційного профайлінгу виявляє критичну потребу у переході до об’єктивних інструментальних методів, зокрема застосування поліграфа. Суб’єктивне візуальне оцінювання несе високий ризик когнітивних упереджень та хибної типологізації особистості.

4. Головною перепоною для прогностичної надійності методу є ризик стигматизації. Підміна об’єктивного аналізу конкретного діяння нормативним ярликом порушує права особи та блокує процеси її ресоціалізації. Відтак, подальше застосування профайлінгу вимагає розробки чіткої антистигматизаційної доктрини та безперервної емпіричної валідизації його методик.

## Список використаних джерел

1. Issues of ethnic profiling in police activity: analysis of modern Western literature / ed. J. Perlyna. Lviv : Astrolabia, 2011. 128 p.

2. Белецька М., Пєтухова І. Емоційний інтелект у формуванні професійних компетенцій здобувачів вищої освіти сфери «людина-людина». Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства / за ред. Р. А. Калениченка, О. Г. Льовкіної. Ірпінь : Університет ДФС України, 2020. С. 257–260.

3. Гребенюк О. О. Профайлінг як метод профілактики протиправних дій. Юридична психологія. 2017. № 2 (21). С. 165–174.

4. Діагностика емоційного інтелекту «ЕмІн» (Д. В. Люсін) : вебсайт. URL: http://psychology.univer.kharkov.ua/dist2020/materialy/Mayevska/Lr13.pdf (дата звернення: 13.10.2026).

5. Єфімов Г. М. Моделювання та розпізнавання мімічних проявів емоцій на обличчі людини. Штучний інтелект. 2009. № 3. С. 532–542.

6. Іваненко О. В. Історія використання новітніх психологічних технологій у діяльності правоохоронних органів України. Міжнародні Челпанівські психолого-педагогічні читання. 2019. Вип. 1. С. 368–371. URL: https://chelpanov.eeipsy.org/index.php/eeip/article/view/238/237 (дата звернення: 04.10.2026).

7. Казміренко В. П. Використання технологій профайлінгу поліцією зарубіжних країн. Науковий вісник публічного та приватного права. 2020. Вип. 6, т. 1. С. 254–258. DOI: https://doi.org/10.32844/2618-1258.2020.6-1.45.

8. Калюга К. В. Профайлінг як сучасний засіб встановлення особи злочинця. Прикарпатський юридичний вісник. 2019. Вип. 1 (26), ч. 2. С. 156–159.

9. Туляков В. О. Desistance, стигматизація та профайлінг: кримінально-правовий вимір. Соціально-політична та правова система України в цифрову епоху: сучасні виклики : матеріали конф. (м. Одеса, 22 квіт. 2026 р.) / за ред. С. Ківалова. Одеса : Фенікс, 2026. Т. 1. С. 414–417. DOI: https://doi.org/10.32837/11300.33182.

10. Хомуленко Б. В. Верифікація брехні через інтерпретацію невербальних візуальних маркерів в контексті комунікації. Вісник ХНПУ ім. Г. С. Сковороди. 2012. Вип. 42 (1). С. 228–235.

**Пегета Назар Юрійович,**
*здобувач 4 курсу, група ПС 5/23 БД,*
*Київський університет інтелектуальної власності та права*

*Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та філософії*

# ЕТИЧНІ МЕЖІ КРИМІНАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ: АНАЛІЗ ВИМОГ ЕТИЧНОГО КОДЕКСУ ПСИХОЛОГА

**Постановка проблеми.** Кримінально-психологічні дослідження є важливою складовою правоохоронної та судової діяльності, оскільки їхній об’єкт – психіка людини в екстремальних і конфліктних умовах. Ключова проблема сучасної юридичної психології полягає в суперечності між ефективністю розкриття злочинів і необхідністю суворого дотримання етичних гарантій особистості, адже межа між допустимим психологічним впливом і порушенням прав людини нерідко виявляється розмитою.

Під тиском практичних завдань кримінального процесу базові норми Етичного кодексу психолога (конфіденційність, добровільна згода, наукова обґрунтованість) піддаються ризику формалізації. Застосування етично сумнівних або недосконалих методик створює загрозу психологічної травматизації учасників процесу, псевдонаукових висновків і судових помилок. Це зумовлює нагальну потребу в систематизації етичних меж кримінально-психологічних досліджень та розробці чітких орієнтирів для психолога-практика у сфері правосуддя.

**Актуальність дослідження** зумовлена зростанням ролі психологічних знань у розслідуванні злочинів та необхідністю суворого дотримання прав людини в системі правосуддя. Розширення сфери кримінально-психологічних досліджень створює нові ризики: від порушення конфіденційності та маніпулятивного впливу до ретравматизації учасників процесу. Загальні норми Етичного кодексу психолога часто виявляються занадто абстрактними для умов процесуального примусу. Тому систематизація та аналіз етичних меж кримінально-психологічної практики є критично важливими для забезпечення об’єктивності судочинства та захисту гідності особистості.

**Мета.** Теоретико-методологічне обґрунтування та критичний аналіз етичних меж застосування психологічних знань у кримінальному провадженні на основі вимог Етичного кодексу психолога для розробки чітких орієнтирів забезпечення прав людини та запобігання професійним ризикам у діяльності психолога-практика.

**Аналіз стану опрацювання питання.** Питання етичного регулювання та методологічних меж застосування психологічних знань у юридичній діяльності ґрунтовно досліджуються у працях В. О. Татенка, В. Г. Андросюка та С. Нашбі (S. Nashby). Процесуальний статус психолога та впровадження міжнародних етичних стандартів систематизовано О. М. Бандуркою.

Прикладні етико-психологічні ризики розслідування злочинів висвітлено у роботах О. В. Рибальченка (використання поліграфа), О. І. Тімченка та В. С. Медведєва (запобігання психологічному тиску, маніпуляціям і ретравматизації учасників процесуальних дій). Етико-деонтологічні засади судово-психологічної експертизи та межі компетенції фахівця розкрито Н. О. Макаренко й у рекомендаціях APA.

Водночас системний аналіз вимог Етичного кодексу психолога у специфічних умовах процесуального примусу та прихованих кримінально-психологічних досліджень і надалі потребує комплексного узагальнення.

**Виклад основного матеріалу.** Сучасні трансформації, зумовлені війною та цифровізацією, вимагають адаптації етичних норм у практичній і кримінальній психології. Методологічною основою дослідження виступають системний, порівняльний і міждисциплінарний підходи, а джерельною базою – вітчизняні й міжнародні стандарти (Етичний кодекс психолога України, нормативи APA) та фахова література.

Національний Етичний кодекс має переважно рекомендаційний характер і потребує деталізації щодо дій у цифровому середовищі та надзвичайних ситуаціях. У кримінально-психологічній практиці критичними є забезпечення кіберконфіденційності, захист даних під час онлайн-взаємодії та розмежування просвітництва й терапії у медіапросторі.

Фундаментальними засадами діяльності залишаються принципи «не нашкодь», конфіденційність, чесність, дотримання меж компетентності й наукова валідність методик. Дотримання цих норм гарантує об’єктивність і безпеку

досліджень, а зростаюче суспільне навантаження актуалізує розробку цифрових стандартів консультування та впровадження супервізії й інтервізії [1].

Основою об’єктивної та етично виваженої судово-експертної діяльності у кримінально-психологічних дослідженнях є професійна компетентність психолога-експерта. Вона є багатовимірним утворенням, що інтегрує наукові знання, практичний досвід, правову обізнаність, етичну зрілість і психологічну стійкість. Охоплюючи когнітивно-змістовий, операційно-діяльнісний, комунікативний, особистісно-рефлексивний та етичний компоненти, компетентність дозволяє фахівцеві обґрунтовано оцінювати психологічні особливості учасників процесу й інтерпретувати їх у правовому контексті.

Етичні межі дослідження визначаються вимогами Етичного кодексу психолога, принципами «не нашкодь», конфіденційності, неупередженості та поваги до гідності особистості. Працюючи з чутливою інформацією, експерт повинен виключати емоційне залучення, суб’єктивні симпатії чи моральний осуд. Водночас фахівець зобов’язаний усвідомлювати межі допустимості методів, володіти критичною самооцінкою та аргументовано викладати висновки для судочинства.

Сучасна судово-експертна практика в Україні стикається з викликами: відсутністю єдиних державних стандартів психодіагностики, перевантаженістю установ та недостатньою регламентацією критеріїв достовірності висновків. Позитивними тенденціями є розвиток нових освітніх програм, запровадження етичних кодексів, зростання цифрової компетентності (робота з електронними кейсами, відеоаналізом, психолінгвістикою) та поширення супервізії.

Забезпечення високої якості досліджень вимагає уніфікації освітніх стандартів, безперервного підвищення кваліфікації та консолідації професійної спільноти психологів-експертів для самоконтролю, методичної підтримки та захисту власних прав, що є гарантією об’єктивного правосуддя [4].

Судово-психіатрична та судово-психологічна експертизи є ключовими інструментами кримінального судочинства, спрямованими на дослідження психічного стану особи, встановлення осудності, оцінку поведінкових особливостей і здатності усвідомлювати свої дії та керувати ними. Оскільки дослідження нерідко стосуються осіб із межовими станами чи розладами психіки, принциповим є дотримання не лише процесуальних норм, а й суворих етичних стандартів.

Спираючись на Конституцію України, законодавство про охорону здоров’я та психіатричну допомогу, практична діяльність водночас виявляє низку проблем: виявлення психічних вад на етапі досудового слідства, оцінку свідчень родичів через призму права не свідчити проти близьких та забезпечення прав осіб при призначенні стаціонарної експертизи або примусових заходів медичного характеру. Це вимагає дотримання балансу між встановленням істини у справі та гарантіями недоторканності особи.

Проведення комплексних судово-психолого-психіатричних експертиз дозволяє поєднати клініко-діагностичний аналіз із психологічною оцінкою емоційних станів, вольових процесів і мотивації поведінки. Ефективність таких досліджень безпосередньо залежить від компетентності та етичної зрілості фахівців. Дотримання принципів гуманізму, конфіденційності, поваги до гідності особистості та вимог Етичного кодексу психолога гарантує об’єктивність висновків, захист прав учасників процесу й запобігання професійній упередженості [5].

Судово-психологічна експертиза вимагає суворого дотримання професійних, методичних та етичних стандартів при аналізі когнітивної, емоційної та поведінкової сфер особистості. Особливої актуальності набуває дистанційний формат дослідження, який, розширюючи можливості взаємодії, створює додаткові процедурні й етичні виклики. Експерт зобов’язаний проводити обстеження особисто, гарантуючи валідність методів, неупередженість та захист прав підекспертного.

Дистанційний формат не є універсальною альтернативою очному обстеженню. Його застосування є неприпустимим щодо малолітніх дітей, осіб з особливими потребами чи сенсорними порушеннями, потерпілих від насильства, ув’язнених, а також у справах щодо встановлення фізіологічного афекту чи особливих емоційних станів, де очна взаємодія є вирішальною для збереження об’єктивності та безпеки. Натомість онлайн-формат є прийнятним в окремих провадженнях (наприклад, щодо відшкодування моральної шкоди) за наявності високої мотивації суб’єкта.

Забезпечення коректності дистанційного дослідження вимагає дотримання чіткого алгоритму: перевірки технічних умов, ідентифікації особи, контролю відсутності сторонніх і належного інформування про процедуру. Дотри-

мання вимог Етичного кодексу психолога дозволяє нівелювати зовнішні ризики та забезпечити високу доказову цінність експертного висновку [3].

Емпіричний аналіз підтверджує, що Етичний кодекс психолога є фундаментом професійної діяльності, хоча його сприйняття учасниками взаємодії відрізняється. Для психологів ключовими є повага до гідності, конфіденційність, межі компетентності та процесуальна «рамка», значення яких зростає з досвідом. Натомість клієнти першочергово прагнуть емоційної підтримки, прийняття та практичних рекомендацій.

Попри розбіжність очікувань, саме суворе дотримання етичних норм фахівцем створює безпечний простір, запобігає маніпуляціям і гарантує захист прав особи. У кримінально-психологічних дослідженнях це є запорукою об'єктивності та довіри до результатів, що підкреслює потребу в розвитку етичної рефлексії психологів і чіткому розмежуванні емоційної залученості та процесуальної неупередженості [2].

**Висновки.**

1. Теоретико-методологічний аналіз свідчить, що сучасні соціальні трансформації, війна та цифровізація актуалізують потребу в адаптації класичних етичних принципів до нових форматів кримінально-психологічного дослідження, вимагаючи чіткого розмежування між цифровим середовищем, медіапростором та психотерапевтичним процесом.

2. Професійна компетентність психолога-експерта є багатовимірним системним утворенням, що охоплює когнітивну, операційно-діяльнісну, комунікативну, рефлексивну та етичну складові, які в сукупності забезпечують об'єктивну оцінку психологічних особливостей та їх інтерпретацію в правовому контексті.

3. Судово-психологічна та судово-психіатрична експертизи функціонують як ключові інструменти правосуддя, де дотримання етичних меж, захист прав учасників процесу та забезпечення балансу між встановленням істини й гарантіями особистої недоторканності спираються на вимоги Етичного кодексу психолога.

4. Дистанційний формат психологічних досліджень і судових експертиз має суттєві методичні та етичні обмеження щодо певних категорій підекспертних осіб (діти, потерпілі від насильства, особи у місцях обмеження волі), що

вимагає обов’язкової очної взаємодії або суворого дотримання алгоритму ідентифікації та контролю умов.

5. Емпіричні дані підтверджують розбіжності між нормативним фокусом психологів (правила, компетентність, етичні рамки) та запитами клієнтів (емоційна підтримка, довіра), подолання яких через дотримання вимог Етичного кодексу гарантує безпеку, мінімізацію ризиків і високу доказову цінність експертної допомоги.

## Список використаних джерел


1. Драгола Л., Манжара С., Сіденко Ю. Етична відповідальність у роботі практичного психолога. Психологічний журнал. 2026. Вип. 17. С. 142–147. DOI: https://doi.org/10.31499/2617-2100.17.2026.362089.

2. Яблонська Т., Булатевич Н. Етичні виміри діяльності психолога в практиці психологічного консультування. Психологічний журнал. 2018. Вип. 15, № 5. С. 237–251. DOI: https://doi.org/10.31108/1.2018.5.15.15.

3. Чепур О. О., Шевчук В. В. Методологічні засади застосування дистанційного психологічного дослідження у судово-психологічній експертизі. Криміналістика і судова експертиза. 2026. Вип. 71. С. 837–849. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2026.71.53.

4. Пузирьов Є. В., Березинець Т. Ю. Особливості проведення судово-психологічної експертизи в цивільних і адміністративних справах України. Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія. 2025. № 5. С. 162–165. DOI: https://doi.org/10.32782/2709-3093/2025.5/25.

5. Етичний кодекс психолога : прийнятий на І Установчому з’їзді Товариства психологів України 20 груд. 1990 р., м. Київ. URL: https://upsihologa.com.ua/article/etychnyi_kodeks_psyhologa/ (дата звернення: 05.11.2026).

**Тертишна Софія Олександрівна,**
*здобувачка 4 курсу, група ПС 5/23 БД,*
*Київський університет інтелектуальної власності та права*

*Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології та філософії*

# МОТИВ І МОТИВУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ РОЗМЕЖУВАННЯ

**Постановка проблеми.** Аналіз кримінального правопорушення потребує встановлення не лише зовнішньої послідовності дій, а й психологічного змісту, який надає поведінці суб'єктивного сенсу. Особливо складним є дослідження вбивства, оскільки однаковий зовнішній наслідок може бути пов'язаний із різними спонуканнями: особистісним конфліктом, помстою, прагненням контролю, матеріальною вигодою, усуненням перешкоди, сексуальним інтересом або іншими мотивами. У психологічному аналізі важливо розмежовувати мотив як зміст внутрішнього спонукання та мотивування як процес, у якому потреби, оцінка ситуації, емоції, цілі та очікувані наслідки взаємодіють перед прийняттям і реалізацією рішення.

**Мета.** Визначити психологічний зміст понять «мотив» і «мотивування» та показати значення їх розмежування для аналізу психології особи, яка вчинила вбивство.

**Аналіз стану опрацювання питання.** Савченко у монографії «Мотив і мотивація злочину» системно розглядає поняття, зміст і функції мотиву та мотивації злочину, а також їх практичне значення для кримінально-правової та правозастосовної діяльності [1]. У сучасному підручнику з юридичної психології Шепітько і Коновалова розглядають кримінальну психологію як напрям, що вивчає психологічні закономірності злочинної поведінки та пов'язані з нею психічні процеси [2]. Цільмак, досліджуючи мотиви й мету умисного вбивства, наголошує на їх взаємозв'язку з потягами, потребами, інтересами та бажаннями [3].

Сучасний систематичний огляд Finley, Sen-Gupta і Hanlon охопив 77 досліджень та 143 описані мотиви вбивства. Автори синтезували їх у 21 опи-

сову тему та чотири узагальнені категорії: особистісні, когнітивно-практичні (інструментальні), сексуальні та психотичні мотиви [4]. Adjorlolo і Chan, аналізуючи інструментальну та експресивну поведінку на місці вбивства, показали, що це розмежування має дослідницьку цінність, але не повинно перетворюватися на спрощений типологічний ярлик щодо конкретної особи [5].

**Виклад основного матеріалу.** Мотив доцільно розуміти як конкретизоване внутрішнє спонукання, яке надає діяльності суб'єктивного сенсу та пов'язане з актуальною потребою, інтересом, бажанням або іншою значущою для особи підставою. У кримінальній поведінці мотив відповідає передусім на питання «заради чого?» або «чому?» особа обирає певну дію. Він не є тотожним причині, меті чи наміру. Причини формують ширший комплекс умов; мета характеризує очікуваний результат; намір відображає спрямованість психічної діяльності на виконання дії [1; 2].

Мотивування має процесуальний характер. Воно охоплює актуалізацію потреби, суб'єктивну оцінку ситуації, формування або уточнення мотиву, співвіднесення можливих цілей і засобів, прогнозування наслідків, прийняття рішення та реалізацію поведінки. У цьому процесі один мотив може посилюватися, інший – втрачати значущість, а зовнішні обставини можуть змінювати співвідношення мотивів. Тому мотивування пояснює не тільки зміст спонукання, а й механізм його переходу в конкретний поведінковий акт.

Цільмак підкреслює взаємозв'язок мотиву та мети умисного вбивства [3]. Психологічно їх доцільно розрізняти: мотив визначає, що робить результат значущим для особи, а мета – який результат вона прагне отримати. Наприклад, прагнення помсти може бути мотивом, тоді як позбавлення життя конкретної особи – метою дії. Якщо ж убивство використовується для приховування іншого правопорушення, усунення перешкоди може виступати інструментальним мотивом, а конкретна дія – засобом досягнення мети. Така схема не означає, що в кожному випадку структура є однолінійною: мотивів може бути кілька.

Систематичний огляд Finley та співавторів показує значну різноманітність мотивів і пропонує чотири надкатегорії [4]. Особистісні мотиви охоплюють, зокрема, конфлікт, образу та помсту. Когнітивно-практичні, або інструментальні, пов'язані з використанням убивства для досягнення іншої практичної цілі, наприклад отримання вигоди, усунення перешкоди чи приховування іншого діяння. Окремо виділяються сексуальні та психотичні мотиви. Автори

також встановили, що в окремих випадках можуть одночасно існувати первинний і вторинний мотиви [4]. Співвідношення мотиву і мотивування за основними ознаками подано в табл. 1.

*Таблиця 1. Психологічне розмежування мотиву і мотивування*

| **Ознака** | **Мотив** | **Мотивування** |
|---|---|---|
| Психологічний зміст | Внутрішнє спонукання та суб'єктивний сенс дії | Процес формування, актуалізації та реалізації спонукання |
| Ключове питання | Чому / заради чого діє особа? | Як спонукання перетворилося на рішення і дію? |
| Зв'язок із потребами | Конкретизує значущу потребу, інтерес або бажання | Показує, як потреба взаємодіє із ситуацією, оцінками та цілями |
| Зв'язок із метою | Пояснює суб'єктивну значущість мети | Охоплює формування та вибір мети |
| Аналіз вбивства | Дозволяє визначати зміст спонукання | Дозволяє реконструювати шлях від ситуації до вчинку |

Adjorlolo і Chan описують інструментальну та експресивну дихотомію як один із напрямів дослідження поведінки на місці вбивства [5]; придатність цього розмежування для диференціації вбивств емпірично підтвердили J. Sea та E. Beauregard на матеріалах 487 справ про вбивства в Республіці Корея [6]. Інструментальний вимір пов'язаний із використанням насильства як засобу досягнення певного результату; експресивний – із вираженням або реалізацією емоційного чи міжособистісного конфлікту. Водночас ці виміри не повинні автоматично трактуватися як стабільні властивості особистості. Окремий епізод може поєднувати прагматичну мету та сильну емоційну складову.

Для аналізу вбивства доцільно використовувати послідовну схему: актуалізація потреби або значущої проблеми → оцінка ситуації → виникнення чи конкретизація мотиву → формування мети → оцінка засобів і ризиків → прийняття рішення → реалізація дії → оцінка наслідків. Ця схема є аналітичною, а не універсальним алгоритмом. Її призначення – розмежувати зміст спонукання та процес, у межах якого воно набуває поведінкової форми.

Власний аналітичний результат полягає в тому, що для психологічного дослідження кримінального правопорушення мотив і мотивування слід розглядати як різні рівні пояснення. Мотив дає відповідь на питання про суб'єктивний

сенс дії, а мотивування – на питання про механізм переходу від потреби та оцінки ситуації до рішення. У випадку вбивства це дозволяє уникати спрощення, коли один встановлений мотив перетворюється на характеристику всієї особистості.

Сучасний огляд Finley та співавторів підкреслює, що мотив не завжди можна встановити з абсолютною певністю [4]. Тому психологічна реконструкція має ґрунтуватися на сукупності даних: матеріалах провадження, контексті взаємин, поведінці до та після події, висловлюваннях особи та, за наявності належних підстав, результатах психологічного дослідження. Сам факт наявності певного мотиву не дозволяє автоматично робити висновок про тип особистості або наявність психічного розладу.

**Висновки.** Мотив і мотивування є пов’язаними, але не тотожними поняттями: мотив характеризує зміст внутрішнього спонукання, а мотивування – процес його формування, актуалізації та реалізації. Мотив не слід ототожнювати з причиною, метою або наміром. Для психологічного аналізу вони є різними компонентами механізму кримінальної поведінки.

Мотиви вбивства є неоднорідними; сучасні дослідження описують особистісні, інструментальні, сексуальні та психотичні категорії, причому в одному випадку можуть поєднуватися кілька мотивів.

Розмежування мотиву і мотивування дозволяє одночасно досліджувати суб’єктивний сенс вчинку та процес прийняття рішення, що є важливим для психологічної реконструкції кримінальної поведінки.

Психологічний висновок щодо мотиву має бути обережним і доказовим: мотив не повинен автоматично перетворюватися на характеристику особистості або пояснення всього вчинку.

## Список використаних джерел

1. Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія. Київ : Атіка, 2002. 144 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/KNIGI-2013/Savchenko_2002.pdf (дата звернення: 28.09.2026).

2. Шепітько В. Ю., Коновалова В. О. Юридична психологія : підручник. 4-те вид., перероб. і допов. Харків : Право, 2025. 280 с.

3. Цільмак О. М. Класифікація мотивів і мети умисного вбивства. Юридична психологія. 2017. № 1 (20). С. 59–65. URL: https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/view/417 (дата звернення: 28.09.2026).

4. Finley J.-C. A., Sen-Gupta N., Hanlon R. E. The Homicide Offender Motive Scale (HOMS): A classification system for homicide motives based on a qualitative systematic review. Journal of Forensic Sciences. 2025. Vol. 70, No. 6. P. 2129–2142. DOI: https://doi.org/10.1111/1556-4029.70170.

5. Adjorlolo S., Chan H. C. O. The Nature of Instrumentality and Expressiveness of Homicide Crime Scene Behaviors: A Review. Trauma, Violence, & Abuse. 2017. Vol. 18, No. 2. P. 119–133. DOI: https://doi.org/10.1177/1524838015596528.

6. Sea J., Beauregard E. An Analysis of Crime Scene Behavior in Korean Homicide. Journal of Interpersonal Violence. 2021. Vol. 36, No. 1–2. P. 184–207. DOI: https://doi.org/10.1177/0886260517724832.

**Устінова Альона Павлівна,**
*здобувачка 4 курсу, група ПС 5/23 БД,*
*Київський університет інтелектуальної*
*власності та права*

*Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат*
*психологічних наук, доцент, доцент кафедри*
*психології та філософії*

## МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБИСТОСТІ НАСИЛЬНИЦЬКОГО ЗЛОЧИНЦЯ: МОЖЛИВОСТІ ТА ОБМЕЖЕННЯ

**Постановка проблеми.** Дослідження особистості насильницького злочинця є одним із важливих напрямів кримінології та юридичної психології. Його значення пов'язане з необхідністю встановлення психологічних, соціальних і поведінкових характеристик осіб, які вчиняють насильницькі кримінальні правопорушення, а також із завданнями профілактики повторної злочинної поведінки та оцінювання ризику насильства. Водночас дослідження такої особистості потребує особливої методологічної обережності, оскільки жоден окремий метод не може повністю пояснити причини насильницької поведінки або достовірно визначити майбутню поведінку конкретної людини.

**Мета.** Проаналізувати основні методи дослідження особистості насильницького злочинця, визначити їхні пізнавальні можливості та основні обмеження, а також обґрунтувати необхідність комплексного використання різних методів у юридико-психологічному дослідженні.

Поняття особистості насильницького злочинця доцільно розглядати комплексно. Воно охоплює систему соціально-психологічних, морально-ціннісних, емоційно-вольових, когнітивних та поведінкових характеристик особи, які перебувають у взаємодії з конкретною життєвою ситуацією та соціальним середовищем. Дослідження К. М. Новікової присвячене саме психологічним особливостям злочинця з насильницькою спрямованістю та методам вивчення таких осіб [4]. Одним із основних методів є аналіз документів та матеріалів кримінального провадження. Він дає можливість досліджувати біографічні відомості, соціальне оточення, особливості попередньої поведінки, характеристики особи, матеріали слідчих дій та інші відомості, які мають значення для встановлення особливостей особистості. Перевагою такого методу є можливість отримання

інформації про особу з різних джерел та її зіставлення. Водночас його обмеженням є залежність від повноти та достовірності наявних матеріалів. Важливим методом є спостереження за поведінкою особи. Воно дозволяє звернути увагу на особливості комунікації, емоційні реакції, способи реагування на конфліктні ситуації, ставлення до інших людей та особливості самоконтролю. Спостереження особливо цінне тим, що дає змогу аналізувати не лише повідомлення самої особи, а й її фактичну поведінку. Наступним методом є бесіда та психологічне інтерв'ю. За їх допомогою можна отримати інформацію про життєвий досвід, цінності, мотиви поведінки, ставлення до конфліктів, інших людей і власних учинків. Перевагою безпосереднього спілкування є можливість уточнювати та перевіряти отриману інформацію. Водночас необхідно враховувати, що досліджувана особа може приховувати певні відомості, надавати соціально бажані відповіді або по-іншому інтерпретувати власну поведінку. Особливе місце посідають психодіагностичні методи. Їх застосування дозволяє досліджувати окремі характеристики особистості, емоційної та мотиваційної сфер, рівень самоконтролю, агресивні тенденції, особливості міжособистісної взаємодії та інші психологічні показники. К. М. Новікова, аналізуючи психологічні особливості злочинця з насильницькою спрямованістю, розглядає методи вивчення психологічних характеристик таких осіб та підкреслює необхідність комплексного дослідження їхньої особистості [4].

Окремим напрямом є кримінологічний метод, який передбачає аналіз соціально-демографічних, соціально-рольових, морально-психологічних та кримінально-правових характеристик осіб, які вчиняють злочини. Такий підхід дає змогу виявляти закономірності, характерні для певної групи злочинців. С. Ф. Денисов підкреслює значення поняття особи злочинця у кримінологічній теорії та його місце в системі кримінологічного знання. Водночас кримінологічна характеристика має переважно узагальнений характер і не може автоматично переноситися на конкретну людину [1].

Для дослідження насильницьких злочинів важливим є також вивчення мотиваційної сфери. Аналіз мотивів дозволяє встановити, що саме могло спонукати особу до насильницької поведінки, яке значення для неї мала конкретна ситуація та як вона оцінювала власні дії. С. А. Шалгунова звертає увагу на роль мотиваційної сфери та ситуації у механізмі вчинення насильницького злочину [5].

Водночас встановлення мотиву є складним завданням, оскільки мотив не завжди усвідомлюється особою або може бути нею достовірно відтворений. Крім того, зовнішньо подібні насильницькі дії можуть мати різні мотиви. Тому поведінковий прояв не можна безпосередньо ототожнювати з певним мотивом без аналізу сукупності обставин. Важливим спеціальним методом є судово-психологічна експертиза. Її можливості пов'язані з використанням спеціальних психологічних знань для встановлення обставин, що мають значення для кримінального провадження. О. В. Землянська розглядає особистість як об'єкт судово-психологічного дослідження та обґрунтовує системний підхід до її вивчення [2].

Окреме значення має криміналістичний метод дослідження особи злочинця. У цьому випадку інформація про особу використовується для встановлення її зв'язку з подією кримінального правопорушення, визначення напрямів розслідування та перевірки слідчих версій. Криміналістичне дослідження може включати аналіз способу вчинення злочину, слідів, поведінки особи до, під час та після події. Таким чином, поведінкові прояви можуть розглядатися як джерело інформації про особу, але їх інтерпретація потребує обережності. Використання одного методу не забезпечує повного розуміння особистості насильницького злочинця. Наприклад, психодіагностика може надати інформацію про певні психологічні характеристики, але не пояснює повністю механізм конкретного злочину. Аналіз документів, навпаки, дозволяє простежити життєвий шлях і попередню поведінку, але не завжди дає можливість безпосередньо оцінити актуальний психологічний стан. Узагальнені характеристики певної групи не повинні використовуватися як доказ того, що кожна особа з відповідними ознаками обов'язково вчинить насильницький злочин. Особистість формується у взаємодії індивідуальних характеристик, соціального середовища та конкретних життєвих ситуацій [3; 5].

**Висновки.**

Отже, дослідження особистості насильницького злочинця передбачає комплексне використання різних методів. Аналіз документів дає змогу отримати біографічні та соціальні відомості про особу. Спостереження та інтерв'ю допомагають дослідити її поведінку, погляди й ставлення до ситуації. За допомогою психодіагностики можна визначити окремі психологічні особливості, а кримінологічний аналіз – виявити характерні ознаки певних груп злочинців. Судово-

психологічна експертиза дає можливість застосувати спеціальні психологічні знання для вирішення питань, важливих для кримінального провадження. Жоден метод не дає можливості повністю пояснити насильницьку поведінку або зробити однозначний висновок про майбутню поведінку людини. Надійність дослідження підвищується завдяки зіставленню інформації з різних джерел, урахуванню соціальних і ситуативних чинників та дотриманню меж професійної компетентності дослідника. Такий підхід дозволяє уникати спрощених висновків і забезпечує більш обґрунтоване вивчення особистості у кримінологічному та психологічному контекстах.

## Список використаних джерел


1. Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2020. № 1 (22). С. 152–159. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6a60c927-1e87-4bed-b0f6-4c4704e2c7c5/content (дата звернення: 20.09.2026).

2. Землянська О. В. Особистість як об’єкт судово-психологічної експертизи. Харків : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2004. 367 с.

3. Медведєв В. С., Левенець О. А. Кримінально-психологічна характеристика умисного серійного вбивці. Юридична психологія. 2016. № 1 (18). С. 151–160. URL: https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/view/458 (дата звернення: 20.09.2026).

4. Новікова К. М. Психологічні особливості злочинця з насильницькою спрямованістю. Юридична психологія. 2015. № 1 (16). С. 198–206. URL: https://psychped.navs.edu.ua/index.php/psychped/article/view/502 (дата звернення: 20.09.2026).

5. Шалгунова С. А. Особа злочинця та ситуація в механізмі вчинення насильницьких злочинів. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2012. № 4. С. 387–392. URL: https://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF%2FNvdduvs_2012_4_57.pdf&P21DBN=UJRN (дата звернення: 20.09.2026).

**Бондаренко Зоя Олександрівна,**
*здобувачка 4 курсу, група ПС 5/23 БД,*
*Київський університет інтелектуальної*
*власності та права*

*Науковий керівник: Назаров О. А., кандидат*
*психологічних наук, доцент, доцент кафедри*
*психології та філософії*

# РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКІ КРИМІНАЛЬНІ ПРАВОПОРУШЕННЯ: АНАЛІЗ ЧИННИКІВ УСПІШНОЇ АДАПТАЦІЇ ПІСЛЯ ЗВІЛЬНЕННЯ

**Постановка проблеми.** Ресоціалізація осіб, засуджених за насильницькі кримінальні правопорушення, є складним соціально-психологічним процесом, спрямованим на повернення людини до суспільства та формування правослухняної поведінки. Після відбування покарання людина може стикатися з труднощами відновлення соціальних зв’язків, працевлаштування, пошуку житла та подолання суспільної стигматизації. М. Ю. Кутєпов розглядає ресоціалізацію як багатоетапний процес, що охоплює перебування в установі виконання покарань, підготовку до звільнення та адаптацію після повернення в суспільство [1]. Тому важливим завданням є визначення чинників, які сприяють успішній адаптації та зменшенню ризику повторних правопорушень.

**Актуальність дослідження** зумовлена необхідністю пошуку ефективних способів соціальної адаптації засуджених і профілактики повторних правопорушень. Успішність цього процесу залежить не лише від поведінки людини під час відбування покарання, а й від доступності освіти, праці, житла, психологічних послуг і підтримки соціального оточення. Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» визначає правові засади соціальної адаптації таких осіб та участі в цьому процесі відповідних установ і організацій [2]. Отже, дослідження психологічних і соціальних чинників ресоціалізації має значення як для психологічної науки, так і для вдосконалення практичної допомоги після звільнення.

**Мета.** Проаналізувати психологічні та соціальні чинники успішної ресоціалізації осіб, засуджених за насильницькі кримінальні правопорушення, і визна-

чити основні напрями підтримки їхньої адаптації після звільнення.

**Аналіз стану опрацювання питання.** Проблема ресоціалізації та повторної злочинності розглядається у вітчизняних і зарубіжних наукових працях. М. Ю. Кутєпов досліджував соціально-правову природу ресоціалізації, соціально-психологічні зміни особистості під час відбування покарання та основні етапи її повернення до суспільства [1]. Дж. Метлін, М. Фрістон і Г. Джонс проаналізували чинники успішної реінтеграції після ув'язнення, приділивши увагу індивідуальним потребам і програмам підтримки [3]. К. Вішер, П. Латтімор, К. Баррік і С. Тюеллер досліджували довгострокові результати програм допомоги після звільнення та їхній зв'язок із повторними арештами [4]. Важливі рекомендації щодо запобігання рецидиву й соціальної реінтеграції також представлені в посібнику Управління ООН з наркотиків і злочинності [5].

**Виклад основного матеріалу.** Ресоціалізація осіб, засуджених за насильницькі кримінальні правопорушення, передбачає відновлення соціальних зв'язків, засвоєння правослухняних моделей поведінки та повернення до самостійного суспільного життя. Успішну адаптацію доцільно оцінювати не лише за відсутністю повторних правопорушень, а й за здатністю людини підтримувати соціальні контакти, працевлаштуватися, забезпечувати власні потреби та дотримуватися правових норм. М. Ю. Кутєпов виокремлює три етапи ресоціалізації: перебування в місцях позбавлення волі, підготовку до звільнення та адаптацію після виходу з пенітенціарної установи [1].

Такий підхід підкреслює необхідність послідовної роботи з людиною до та після звільнення. Важливими психологічними чинниками успішної ресоціалізації є мотивація до змін, усвідомлення відповідальності за власні вчинки, розвиток самоконтролю та здатності регулювати емоційні реакції. Для осіб, засуджених за насильницькі правопорушення, особливого значення може набувати формування навичок ненасильницького розв'язання конфліктів, розпізнавання ситуацій, що провокують агресію, та вибору альтернативних моделей поведінки.

У систематичному огляді Дж. Метліна, М. Фрістон і Г. Джонса розглянуто чинники успішної реінтеграції після ув'язнення та підкреслено важливість урахування індивідуальних потреб під час планування заходів підтримки [3]. Це дає підстави розглядати психологічну допомогу як один із важливих напрямів ресоціалізації.

Не менш важливу роль відіграють соціальні чинники, зокрема підтримка родини, наявність позитивних соціальних контактів і прийняття з боку оточення. Натомість стигматизація, соціальне відчуження та труднощі відновлення міжособистісних зв'язків можуть ускладнювати повернення до суспільства. Тому ресоціалізація має передбачати відновлення конструктивних відносин і формування соціального середовища, яке підтримує правослухняну поведінку. У посібнику Управління ООН з наркотиків і злочинності наголошено на необхідності комплексних заходів соціальної реінтеграції, що враховують потреби людини та обставини її повернення до суспільства [5].

Успішність адаптації також залежить від практичних умов життя після звільнення. Наявність житла, можливість працевлаштування, фінансова стабільність, доступ до освіти та психологічної допомоги створюють передумови для самостійного життя й зменшують соціальні бар'єри. У дослідженні, опублікованому Національним інститутом юстиції США, було проаналізовано результати програм повернення до суспільства для різних груп осіб, які звільнилися з установ виконання покарань. Участь у програмах була пов'язана з довшим періодом до повторного арешту та меншою кількістю арештів у період спостереження, хоча ефективність окремих послуг була неоднаковою [6]. Це свідчить про необхідність оцінювання конкретних програм і врахування індивідуальних потреб людей.

Профілактика повторних правопорушень потребує комплексного підходу, що передбачає роботу з індивідуальними чинниками ризику, зменшення впливу криміногенного оточення та забезпечення підтримки після звільнення. За наявності проблемного вживання психоактивних речовин важливим є доступ до відповідного лікування й реабілітаційних послуг. Для осіб, засуджених за насильницькі правопорушення, профілактичні заходи можуть також включати розвиток емоційної саморегуляції, контроль агресивних реакцій і навчання конструктивних способів розв'язання конфліктів. Водночас наявні дослідження охоплюють різні категорії засуджених, тому їхні результати не можна автоматично переносити на всіх осіб, засуджених за насильницькі діяння. Це визначає потребу в подальшому дослідженні ефективності програм, спеціально адаптованих до психологічних потреб цієї групи.

**Висновки.** Отже, успішна ресоціалізація осіб, засуджених за насильницькі кримінальні правопорушення, залежить від взаємодії психологічних і соці-

альних чинників та практичних умов адаптації. Важливими передумовами є розвиток самоконтролю, відповідального ставлення до власних дій, навичок ненасильницького розв’язання конфліктів, а також доступ до житла, працевлаштування, освіти й соціальної підтримки. Послідовна допомога до та після звільнення може сприяти успішнішому поверненню людини до суспільства. Подальших досліджень потребує оцінювання ефективності програм ресоціалізації саме для осіб, засуджених за насильницькі правопорушення, з урахуванням їхніх індивідуальних потреб і ризиків повторної злочинної поведінки.

## Список використаних джерел

1. Кутєпов М. Ю. Проблеми соціальної адаптації та ресоціалізації осіб, звільнених із місць позбавлення волі. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2019. Вип. 54, т. 1. С. 156–159. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.54-1.pdf (дата звернення: 01.11.2026).

2. Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк : Закон України від 17.03.2011 № 3160-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3160-17 (дата звернення: 01.11.2026).

3. Mathlin G., Freestone M., Jones H. Factors associated with successful reintegration for male offenders: a systematic narrative review with implicit causal model. Journal of Experimental Criminology. 2024. Vol. 20. P. 541–580. DOI: https://doi.org/10.1007/s11292-022-09547-5.

4. Visher C. A., Lattimore P. K., Barrick K., Tueller S. Evaluating the Long-Term Effects of Prisoner Reentry Services on Recidivism: What Types of Services Matter? Justice Quarterly. 2017. Vol. 34, No. 1. P. 136–165. DOI: https://doi.org/10.1080/07418825.2015.1115539.

5. Introductory Handbook on the Prevention of Recidivism and the Social Reintegration of Offenders / United Nations Office on Drugs and Crime. Vienna : United Nations, 2018. URL: https://css.unodc.org/documents/justice-and-prison-reform/18-02303_ebook.pdf (дата звернення: 01.11.2026).

6. Lattimore P. K., Barrick K., Cowell A. et al. Prisoner Reentry Services: What Worked for SVORI Evaluation Participants? Washington, DC : National Institute of Justice, 2012. URL: https://nij.ojp.gov/library/publications/prisoner-reentry-services-what-worked-svori-evaluation-participants (дата звернення: 01.11.2026).

*Наукове електронне видання*

**ПСИХОЛОГІЯ ВБИВЦІ**
**АГРЕСІЯ, ПСИХОПАТІЯ, МОТИВАЦІЯ**

Збірник тез наукових робіт здобувачів вищої освіти
За редакцією О. А. Назарова

*Матеріали подано в авторській редакції*

---

Відповідальний за випуск, науковий редактор, комп’ютерна верстка
та дизайн обкладинки – **Назаров О. А.**

---

Підписано до оприлюднення 05.11.2026. Формат 60×84/8.
Гарнітура Liberation Serif. Ум. друк. арк. 10,93. Обл.-вид. арк. 4,76.
Вид електронного видання: мережне, PDF. Обсяг даних 2,7 Мб.
Системні вимоги: будь-який пристрій із програмою для перегляду файлів PDF.

DOI: https://doi.org/10.53672/ej.6.2026.05

---

**Видавник Назаров О. А.**
Свідоцтво про внесення суб’єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції серія ДК № 8355 від 09.06.2025.
Поштова адреса: 01001, м. Київ-1, вул. Хрещатик, 22, абонентська скринька В-62.
E-mail: info@expertize-journal.org.ua · https://expertize-journal.org.ua